

Π.3.2.1 Εκπαιδευτικά σενάρια και μαθησιακές δραστηριότητες,
σύμφωνα με συγκεκριμένες προδιαγραφές, που αντιστοιχούν σε
30 διδακτικές ώρες ανά τάξη

Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Γ΄ Λυκείου

Τίτλος:

«Ρέθεμνος, μια μικρή πολιτεία»

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΚΩΤΣΑΚΗ

**ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ**

Θεσσαλονίκη 2014

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΡΑΞΗ: «Δημιουργία πρωτότυπης μεθοδολογίας εκπαιδευτικών σεναρίων βασισμένων σε ΤΠΕ και δημιουργία εκπαιδευτικών σεναρίων για τα μαθήματα της Ελληνικής Γλώσσας στην Α/βάθμια και Β/βάθμια εκπαίδευση» MIS 296579 (κωδ. 5.175), - ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΠΡΑΞΗ, στους άξονες προτεραιότητας 1-2-3 του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ι.Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: Π.3.2.1. Εκπαιδευτικά σεναρία και μαθησιακές δραστηριότητες, σύμφωνα με συγκεκριμένες προδιαγραφές, που αντιστοιχούν σε 30 διδακτικές ώρες ανά τάξη.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Υπεύθυνος υπο-ομάδας εργασίας λογοτεχνίας: Βασίλης Βασιλειάδης

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

<http://www.greeklanguage.gr>

Καραμασούνα 1 – Πλατεία Σκρά Τ.Κ. 55 132 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310 459101, Φαξ: 2310 459107, e-mail: centre@komvos.edu.gr

Α. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Τίτλος

Ρέθεμνος, μια μικρή πολιτεία.

Δημιουργός

Καλλιόπη Κωτσάκη

Διδακτικό αντικείμενο

Νεοελληνική λογοτεχνία

(Προτεινόμενη) Τάξη

Γ΄ Λυκείου

Χρονολογία

Φεβρουάριος 2014

Διδακτική/θεματική ενότητα

—

Διαθεματικό

Όχι

Χρονική διάρκεια

8 ώρες

Χώρος

I. Φυσικός χώρος:

Εντός σχολείου: αίθουσα διδασκαλίας, εργαστήριο πληροφορικής.

II. Εικονικός χώρος: ιστολόγιο μαθήματος.

Προϋποθέσεις υλοποίησης για δάσκαλο και μαθητή

Το σενάριο για την υλοποίησή του προϋποθέτει:

1) Την εξοικείωση του εκπαιδευτικού και των μαθητών με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο διδασκαλίας και με τον συνδυασμό μεθόδων διδασκαλίας (εισήγηση, κατευθυνόμενος διάλογος, καταγισμός ιδεών). Επίσης, την εξοικείωση με την τεχνική της θεατρικής αγωγής «Ρόλος στον τοίχο».

2) Την εξοικείωση του εκπαιδευτικού και των μαθητών με τα προγράμματα του Η/Υ: επεξεργασίας κειμένου (Word), δημιουργία παρουσίασης μέσα από το PowerPoint και μετατροπή της σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free, δημιουργία ψηφιακού βιβλίου με τη χρήση του λογισμικού [FlipSnack](#), δημιουργία ψηφιακού κολάζ ([Photo Collage](#)). Βασική προϋπόθεση είναι τις πρώτες ώρες της σχολικής χρονιάς ο εκπαιδευτικός, σε συνεργασία με τον υπεύθυνο καθηγητή του εργαστηρίου πληροφορικής, να δώσει τη δυνατότητα στους μαθητές να γνωρίσουν τα προγράμματα, που θα αξιοποιήσουν στην εφαρμογή του συγκεκριμένου σεναρίου και όχι μόνο.

3) Την εξοικείωση των μαθητών με τη χρήση του ιστολογίου ως περιβάλλοντος δημοσιοποίησης ιδεών και απόψεων και συνακόλουθα ως περιβάλλοντος προβληματισμού, διαλόγου και συνεργασίας. Σε αυτό το πλαίσιο, θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση η γνώση του τρόπου ανάρτησης των αρχείων στο ιστολόγιο από τους μαθητές. Για την καλύτερη οργάνωση και διαχείριση του ιστολογίου, κάθε ομάδα ορίζει για κάθε διδακτική ώρα τον γραμματέα της και τον σχολιαστή της. Έργο του γραμματέα είναι η σύννοψη και καταγραφή των συμπερασμάτων της δραστηριότητας της ομάδας σε κείμενο, σύμφωνα με τις οδηγίες που κάθε φορά υπάρχουν στο φύλλο εργασίας, και η ανάρτησή του στο ιστολόγιο μετά το τέλος της διδακτικής ώρας. Έργο του σχολιαστή κάθε ομάδας, ο οποίος μεταφέρει την άποψή της, είναι ο σχολιασμός ή η διατύπωση ερωτήσεων και αποριών στις αναρτήσεις των άλλων ομάδων. Ο ορισμός για κάθε διδακτική ώρα νέου γραμματέα και σχολιαστή έχει ως σκοπό την εμπλοκή όλων των μαθητών στη συγκεκριμένη διαδικασία μάθησης.

Οι ομάδες του σεναρίου είναι πέντε και η καθεμιά αποτελείται από πέντε μέλη. Κάθε ομάδα, σε κάθε διδακτική ώρα, αναλαμβάνει διαφορετικού είδους δραστηριότητα, για να ασχοληθούν όλοι οι μαθητές με όλα τα είδη των δραστηριοτήτων.

4) Τη δυνατότητα να έχουν όλοι οι μαθητές το βιβλίο του Παντελή Πρεβελάκη *Το χρονικό μιας Πολιτείας* (σε οποιαδήποτε μορφή). Στην ιστοσελίδα που δημιουργήθηκε για τον [Παντελή Πρεβελάκη](#) το 2009 με αφορμή τον εορτασμό των 100 χρόνων από τη γέννησή του, οι μαθητές μπορούν να διαβάσουν το βιβλίο και ηλεκτρονικά ([Π. Πρεβελάκη, Το χρονικό μιας πολιτείας](#)). Θα ήταν καλό να δοθεί το κείμενο προς ανάγνωση (μαζί με τα φύλλα ανάγνωσης) αρκετό καιρό πριν. Έτσι, μπορούν όλοι οι μαθητές να το διαβάσουν με άνεση χρόνου και να γνωρίζουν το περιεχόμενό του. Η ανάγνωση είναι η βασικότερη προϋπόθεση για την επιτυχία του διδακτικού σεναρίου.

5) Τον κατάλληλο εξοπλισμό στην αίθουσα διδασκαλίας: ύπαρξη φορητού Η/Υ, βιντεοπροβολέα και πρόσβαση στο διαδίκτυο.

6) Τη χρήση του εργαστηρίου πληροφορικής σε συγκεκριμένες διδακτικές ώρες.

Για όλα όσα αναφέραμε, προτείνουμε το σενάριο να μην εφαρμοστεί στην αρχή του σχολικού έτους αλλά στο μέσον (π.χ. μετά τα Χριστούγεννα). Επίσης, για την καλύτερη οργάνωση της εφαρμογής του σεναρίου και την καλύτερη διαχείριση του χρόνου ανά διδακτική ώρα, προτείνουμε να δοθούν στην αρχή της εφαρμογής όλα τα φύλλα εργασίας (σε φωτοτυπία), ενώ για κάθε διδακτική ώρα να υπάρχει και η ηλεκτρονική μορφή.

Εφαρμογή στην τάξη

Το συγκεκριμένο σενάριο είναι πρόταση διδασκαλίας.

Το σενάριο στηρίζεται

—

Το σενάριο αντλεί

—

Β. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ/ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το σενάριο αναπτύσσεται σε τρεις φάσεις: α) πριν την ανάγνωση, μία διδακτική ώρα, β) ανάγνωση, έξι διδακτικές ώρες, γ) μετά την ανάγνωση, μία διδακτική ώρα. Στην Α' φάση, πριν την ανάγνωση, γνωστοποιούμε στους μαθητές πως θα διαβάσουμε λογοτεχνικά κείμενα που αναδεικνύουν το Ρέθυμνο ως λογοτεχνική πόλη. *Το χρονικό μιας πολιτείας* του Π. Πρεβελάκη και τα *Ποιήματα* (Τα τραγούδια του παλιού Ρέθεμνου) του Γ. Καλομενόπουλου είναι τα λογοτεχνικά κείμενα που με την ανάγνωσή τους θα γνωρίσουμε την πόλη της λογοτεχνίας/τη λογοτεχνία της πόλης. Στη Β' φάση, αυτήν της ανάγνωσης, για έξι διδακτικές ώρες διαβάζουμε για τον τόπο, τον χρόνο και τους πολίτες της πολιτείας του Ρεθύμνου. Μέσα από τη νοσταλγική προοπτική του Π. Πρεβελάκη και τον λυρισμό του Γ. Καλομενόπουλου, παρουσιάζεται η πορεία της πολιτείας σε ένα χρονικό διάστημα που τοποθετείται ανάμεσα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}. Στην Γ' φάση, μετά την ανάγνωση, για μία διδακτική ώρα αναδεικνύουμε το συριανό τρικάταρτο καράβι ως σύμβολο μιας πόλης, που υφίσταται τη μοιραία φθορά ενώ παράλληλα η πόλη δεν προσπερνά τη σύγχρονη ζωή.

Η διδακτική αξιοποίηση των ΤΠΕ, ο συνδυασμός διδακτικών μεθόδων και θεατρικής τεχνικής, οι ομαδικές (κυρίως) αλλά και οι ατομικές δραστηριότητες συντείνουν στην ανάδειξη της πολιτείας του Ρεθύμνου ως πόλης της λογοτεχνίας.

Γ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύλληψη και θεωρητικό πλαίσιο

Ένα διδακτικό σενάριο που δομείται γύρω από το θέμα «Η πόλη μου στη λογοτεχνία» είναι από τη φύση του σενάριο εξειδικευμένο. Όμως, ταυτόχρονα αποτελεί δύναμει και ένα σενάριο που αφορά γενικότερα τη σχέση λογοτεχνίας και σύγχρονης ιστορίας, καθώς η πόλη είναι ο χώρος στον οποίο η τελευταία εκτυλίσσεται. Εξάλλου, το γεγονός ότι η πρόσληψη της πόλης δεν είναι η ίδια από λογοτέχνες που θέλουν να «μιλήσουν» γι αυτήν, έχει ως αποτέλεσμα την παρουσίαση μιας άλλης,

διαφορετικής εικόνας της πραγματικότητας, που επιβεβαιώνει τη σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας και αναδεικνύει την πολυσημία και την ιστορικότητα της πραγματικής πόλης. Σε αυτό το πλαίσιο και με τη σημείωση πως ένα τέτοιο διδακτικό σενάριο αποτελεί ένα είδος «ταξιδιού» σε τόπους και ανθρώπους της πατρίδας μας, σε τόπους πολιτισμικούς της γενέθλιας γης, η εφαρμογή αναδεικνύει την πολιτισμική σημασία των «λογοτεχνικών πόλεων».

Η πόλη είναι το κέντρο του σύγχρονου πολιτισμού, όπου εκτυλίσσεται η ιστορία και διαμορφώνεται ο νέος πολίτης μέσα από μια σχέση αλληλεπίδρασης μαζί της. Έτσι, η πόλη μπορεί να θεωρείται αντικείμενο δημιουργικής επεξεργασίας. Με αυτήν την προοπτική οι μαθητές δραστηριοποιούνται, φανερώνουν τη συγκινησιακή τους φόρτιση και κατανοούν ότι διαμέσου της λογοτεχνίας της πόλης είναι δυνατόν να εμβαθύνουν σε δραστηριότητες συλλογικές, σε κοινωνικές συγκρούσεις καθώς και σε ενέργειες που απαιτούν την εγρήγορση της συλλογικής και ατομικής μνήμης.

Η ανάγνωση του *Χρονικού* του Π. Πρεβελάκη και των ποιημάτων του Γ. Καλομενόπουλου δημιουργούν την κατάλληλη ατμόσφαιρα, για να κατανοήσουν οι μαθητές ότι η πολιτεία που αναδύεται από τα λογοτεχνικά κείμενα δεν είναι η πραγματική, αφού πρόκειται για τον μετασχηματισμό της εμπειρίας σε αφήγηση. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως η πραγματική πόλη δεν θα δώσει στον μαθητή μέσα από την ανάγνωση την προοπτική να γνωρίσει την πολυσημία της, την ιστορικότητά της αλλά και τη μοναδική σχέση του κάθε αναγνώστη με αυτή.

Δ. ΣΚΕΠΤΙΚΟ-ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΤΟΥΣ

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες, πεποιθήσεις, πρότυπα, στάσεις ζωής

Με τη διδασκαλία του σεναρίου επιδιώκουμε οι μαθητές:

- να γνωρίσουν με έναν διαφορετικό τρόπο την πόλη που ζουν, μέσα από τη συγκίνηση και την ενσυναίσθηση που τους προσφέρει η ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων, τα οποία αναφέρονται σε αυτήν.

- να κατανοήσουν πως η νοσταλγία για τον γενέθλιο τόπο αναδεικνύεται σε στάση ζωής του λογοτέχνη, καθώς μέσα από την προσωποποίηση της γενετήριάς του αναπολεί και σχεδιάζει μια πόλη που πολλές φορές δεν είναι πια, όπως ήταν.
- να αντιληφθούν τη σημασία της μνήμης της πόλης, μνήμης συλλογικής, στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της ιδεολογίας του ατόμου.

Γνώσεις για τη λογοτεχνία

Με το σενάριο αυτό επιδιώκουμε οι μαθητές:

- να διαβάσουν την πόλη ως «κείμενο». Κατά συνέπεια, η ανάγνωση διαφοροποιείται ανάλογα με τα βιώματα και την ιδεολογία τόσο του δημιουργού όσο και του αναγνώστη.
- να αντιληφθούν τον χώρο, τον χρόνο, τους ανθρώπους και τις σχέσεις, που συναρτώνται μεταξύ τους, ως βασικά δομικά στοιχεία της λογοτεχνικής πόλης.
- να γνωρίσουν τις αφηγηματικές τεχνικές και τα εκφραστικά μέσα που δημιούργησαν τη λογοτεχνική πόλη. Ειδικότερα να εντοπίσουν και να κατανοήσουν την επιλογή του αφηγητή και των αφηγηματικών τρόπων της διήγησης και της περιγραφής, και να αιτιολογήσουν την επιλογή των εκφραστικών μέσων (εικόνες, μεταφορές, προσωποποιήσεις, παρομοιώσεις).
- να γνωρίσουν πώς αξιοποιείται ο λαϊκός λόγος της αφήγησης στην παρουσίαση της λογοτεχνικής πόλης.

Γραμματισμοί

Με την ολοκλήρωση της διδασκαλίας οι μαθητές θα μπορούν:

- να πραγματοποιήσουν μια μορφή σύγκρισης της λογοτεχνικής με την πραγματική πόλη. Στη συνέχεια, και με την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της σύγκρισης, να αναδεικνύουν την άλλη «ανάγνωση» της πόλης.
- να διατυπώνουν την προσωπική, οικογενειακή ιστορία σε σχέση με την πόλη.

- να εντοπίζουν τον χώρο στον οποίο δομείται η λογοτεχνική πόλη και τα γεγονότα (ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά) που την καθορίζουν.
- να αναδεικνύουν την ανθρωπογνωσία της λογοτεχνικής πόλης.
- να εξηγούν πώς η λογοτεχνική αφήγηση κατασκευάζει την πόλη και πώς δομεί τα συστατικά της στοιχεία.
- να αναφέρονται με λόγο προφορικό ή γραπτό και σε κείμενα απλά ή πολυτροπικά στην αναπαράσταση μιας λογοτεχνικής πόλης, στη συγκεκριμένη περίπτωση στο Ρέθυμνο.
- να επικοινωνούν και να συνεργάζονται μεταξύ τους και με τον εκπαιδευτικό στο ιστολόγιο του μαθήματος, καθώς αναρτούν τις εργασίες τους και ανταλλάσσουν απόψεις σε αυτό.

Επίσης, με την αξιοποίηση των ΤΠΕ, όταν ολοκληρωθεί η εφαρμογή του συγκεκριμένου σεναρίου, οι μαθητές θα μπορούν:

- να αναζητούν πληροφορίες σε συγκεκριμένους διαδικτυακούς τόπους ανάλογους του γνωστικού αντικείμενου και της έρευνας (H/Y με σύνδεση στο διαδίκτυο, φυλλομετρητής Mozilla Firefox, Google Chrome, κ.ά., μηχανή αναζήτησης Google, YouTube).
- να αναζητούν στα ηλεκτρονικά λεξικά (Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας) τη χρήση, ερμηνεία, ετυμολογία λέξεων και εκφράσεων, με στόχο την ανάπτυξη αλλά και τη βελτίωση της εκφραστικής τους ικανότητας.
- να μπορούν να εκφράζουν σκέψεις, ιδέες και συναισθήματα μέσω πολυτροπικών κειμένων (δημιουργία παρουσίασης με τη χρήση του PowerPoint και μετατροπή της σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free, δημιουργία ψηφιακού βιβλίου με τη χρήση του λογισμικού FlipSnack, δημιουργία ψηφιακού κολάζ Photo Collage). Η επιλογή των αποσπασμάτων (λόγος), των εικόνων (πίνακες ζωγραφικής, φωτογραφίες ή και σκίτσα) και του ήχου παρουσιάζει μια άλλη, δημιουργική ανάγνωση του κειμένου.

Παράλληλα, μια τέτοιου είδους ανάγνωση, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αναδεικνύει την «άλλη» πόλη.

Διδακτικές πρακτικές

Το σενάριο εφαρμόζεται σε τρεις φάσεις (πριν την ανάγνωση, ανάγνωση, μετά την ανάγνωση) και στηρίζεται σε συνδυασμό διδακτικών μεθόδων. Στην Α΄ φάση, πριν την ανάγνωση, μία διδακτική ώρα πραγματοποιείται στο εργαστήριο πληροφορικής. Ο κατευθυνόμενος διάλογος και η θεατρική τεχνική «Ρόλος στον τοίχο» βοηθάει να κατανοήσουν οι μαθητές ότι στα κείμενα που διαβάζουν πρωταγωνιστεί η πόλη. Η πολιτεία του Ρεθύμνου, οι κάτοικοι και ο τόπος. Οι μαθητές βλέπουν πίνακες και φωτογραφίες που απεικονίζουν το Ρέθυμνο πριν αρκετά χρόνια, καταθέτοντας συναισθήματα ή/και σκέψεις για το Ρέθυμνο στο οποίο ζουν.

Στη Β΄ φάση διαβάζουμε το έργο του Π. Πρεβελάκη *Το χρονικό μιας πολιτείας* και ποιήματα της ενότητας «Τα τραγούδια του παλιού Ρέθεμνου», παρμένα από τη συλλογή του Γ. Καλομενόπουλου *Ποιήματα*. Οι μαθητές δουλεύουν σε ομάδες στο εργαστήριο της πληροφορικής, καθώς η ομαδοσυνεργατική μέθοδος βοηθάει στην καλύτερη οργάνωση της διδακτικής πορείας, στην κατανόηση και εμπάθυνση στο γνωστικό αντικείμενο αλλά και στη δημιουργική συνεργασία των μαθητών μεταξύ τους και με το διδάσκοντα. Παράλληλα, η εφαρμογή του συνδυασμού διδακτικών μεθόδων, όπως η εισήγηση (μετωπική διδασκαλία), ο κατευθυνόμενος διάλογος, ο «Ρόλος στον τοίχο», η ομαδοσυνεργατική μέθοδος δίνουν τη δυνατότητα στους μαθητές να ανακαλύψουν πως τα νοήματα δημιουργούνται και γίνονται αντικείμενο επικοινωνίας, καθώς με τη χρήση τους περιγράφουν γεγονότα και εκφράζουν συναισθήματα. Οι μαθητές, με βάση τα φύλλα εργασίας, επικοινωνούν, συνεργάζονται και δημιουργούν στο εργαστήριο της πληροφορικής αλλά και στο ιστολόγιο του μαθήματος. Επιπλέον, αντιλαμβάνονται το ιστολόγιο ως βήμα για διάλογο και προβληματισμό και ως χώρο δημοσίευσης των εργασιών. Ο εκπαιδευτικός επιλύει απορίες, παρεμβαίνει καθοδηγητικά αλλά, και με στόχο την ανάκληση γνώσεων από το παρελθόν, θέτει ερωτήματα. Η αξιοποίηση των ΤΠΕ δίνει

τη δυνατότητα δημιουργίας κειμένων, απλών και πολυτροπικών, στο πλαίσιο της ατομικής ή της ομαδικής εργασίας, επιτρέπει τη συλλογή πληροφοριών, την εμβάθυνση στο γνωστικό αντικείμενο και την ανάδειξη των δυνατοτήτων του λογοτεχνικού κειμένου βοηθώντας στην κατανόηση της ποιητικής του.

Στην Γ΄ φάση, μετά την ανάγνωση, οι μαθητές μέσα από τις δραστηριότητες επισημαίνουν τη συνύπαρξη του παλιού με το νέο, του μοντερνισμού με την παράδοση και του παρόντος με το παρελθόν στην πολιτεία του Ρεθύμνου.

Ε. ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

Αφετηρία

Η πόλη, ως αφετηρία και κέντρο του σύγχρονου πολιτισμού, αναπτύσσει μια σχέση αλληλεξάρτησης με τη λογοτεχνία, καθώς μέσω του λόγου, πεζού και ποιητικού, διασώζεται το πολιτισμικό και ιστορικό της παρελθόν αλλά και παρόν. Επειδή το βίωμα και η εμπειρία αποτελούν τα μέσα για την ανάδειξη του χώρου, του χρόνου και των ανθρώπων ως δομικών στοιχείων της πόλης, η τελευταία διαμορφώνει λογοτεχνία αλλά και διαμορφώνεται από αυτήν. Ως αποτέλεσμα προκύπτει το λογοτεχνικό προσωπείο της πόλης, που, μέσω της ανάγνωσης, έχει τη δυνατότητα να διεγείρει συναισθήματα, βιώματα και εμπειρίες. Οι έφηβοι μαθητές διαβάζουν για την πόλη τους και εκείνη τους αποκαλύπτεται χάρη στα λόγια συγγραφέων που την γνώρισαν, την αγάπησαν και την έκαναν διήγηση. Κατά συνέπεια, οι μαθητές, μέσω της συγκίνησης, γνωρίζουν τη λογοτεχνική πόλη και παράλληλα αναδεικνύουν, με τις πολλαπλές αναγνώσεις, την πολυσημία, την ιστορικότητα και την ιδιαίτερη σχέση του αναγνώστη με αυτή.

Σύνδεση με τα ισχύοντα στο σχολείο

Στις οδηγίες για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στο Λύκειο σημειώνονται και τα εξής για τον σκοπό του μαθήματος της Λογοτεχνίας:

Κύριος σκοπός διδασκαλίας της λογοτεχνίας είναι η ουσιαστική κατά το δυνατόν επαφή των μαθητών με αντιπροσωπευτικά έργα της πολιτιστικής μας

κληρονομιάς, εθνικής και παγκόσμιας καθώς και με έργα σύγχρονα που τροφοδοτούν τη συζήτηση γύρω από τα σύγχρονα προβλήματα και νέες αισθητικές τάσεις [...] Με την επιλογή και διδασκαλία αξιόλογων λογοτεχνικών έργων επιδιώκεται η διέγερση του ενδιαφέροντος των μαθητών για τη λογοτεχνία ώστε με μεθοδική και σταδιακή άσκηση [...] να αποκομίζουν πληροφορίες για σημαντικά ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά υπαρξιακά και άλλα ζητήματα που τίγονται στα λογοτεχνικά έργα [...]

Η ανάγνωση των λογοτεχνικών κειμένων στο σχολείο γίνεται συνήθως εντάσσοντάς τα στον άξονα του χρόνου, με την πεποίθηση πως έτσι το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο τους γίνεται περισσότερο κατανοητό από τον μαθητή-αναγνώστη. Όμως, δίπλα στον άξονα του χρόνου υπάρχει και ο άξονας του τόπου. Ο τόπος, ως υπαρκτή διάσταση στα λογοτεχνικά κείμενα, εμφανίζεται: α) ως ο χώρος στον οποίο γεννιέται και δημιουργεί ο λογοτέχνης, και β) ως ο χώρος που διαμορφώνεται από τον λογοτέχνη. Κατά συνέπεια, ο τόπος διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τον λογοτέχνη. Ας θυμηθούμε την ταύτιση τόπων και λογοτεχνών π.χ. Σκιάθος-Α. Παπαδιαμάντης, Θεσσαλονίκη-Γ. Ιωάννου, Γιάννενα-Δ. Χατζής κ.ά.

Η Β. Αποστολίδου επισημαίνει σχετικά:

*Η λογοτεχνία βρίσκεται σε μια συνεχή αλληλεπίδραση με την πόλη: ανέλαβε να εκφράσει τις νέες εμπειρίες, αλλά ταυτόχρονα συνέβαλε στη μυθοποίηση και την περαιτέρω ενδυνάμωση της αίγλης των πόλεων [...] καθώς έχει διαπιστωθεί μια πιο συγκεκριμένη κατηγορία έργων [...] κυρίως, πεζογραφικών, στην οποία η πόλη αποτελεί κεντρικό στοιχείο της σύλληψης και της δομής τους [...]*¹.

Ο Ο. Ελύτης σημείωσε «Μνήμη του τόπου μου σε λένε Άθω και σε λένε Πίνδο [...]» και ο εκπαιδευτικός με τον μαθητή γίνονται «ιχνηλάτες των τόπων» μέσα από τα κείμενα των λογοτεχνών «που περπάτησαν αυτά τα μέρη και τα έκαναν διήγηση

¹ Αποστολίδου 2004: 335-336.

[...]»². Σε αυτό το πλαίσιο, όπου χρόνος, τόπος, μνήμη, ιστορία, αλληλένδετα διαμορφώνουν τη στάση ζωής και τον πολιτισμό, εντάσσεται και το διδακτικό σενάριο «Ρέθεμος, μια μικρή πολιτεία».

Αξιοποίηση των ΤΠΕ

Οι μαθητές αναζητούν πληροφορίες σε συγκεκριμένους διαδικτυακούς τόπους, ανάλογους του γνωστικού αντικειμένου και της έρευνας. Επίσης, αναζητούν σε ηλεκτρονικά λεξικά τη χρήση, την ερμηνεία και την ετυμολογία λέξεων και εκφράσεων, με στόχο την ανάπτυξη αλλά και τη βελτίωση της εκφραστικής τους ικανότητας. Ακόμη, δημιουργούν πολυτροπικά κείμενα (δημιουργία παρουσίασης μέσα από το PowerPoint και μετατροπή της σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free, δημιουργία ψηφιακού βιβλίου με τη χρήση του λογισμικού FlipSnack, δημιουργία ψηφιακού κολάζ Photo Collage). Ο συνδυασμός λόγου, εικόνας και ήχου παρουσιάζει μια άλλη ανάγνωση του κειμένου. Παράλληλα, μια τέτοιου είδους ανάγνωση, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αναδεικνύει την «άλλη» πόλη. Τέλος, μαθαίνουν να επικοινωνούν και να συνεργάζονται μεταξύ τους αλλά και με τον εκπαιδευτικό στο ιστολόγιο του μαθήματος, καθώς αναρτούν τις εργασίες τους και ανταλλάσσουν απόψεις.

Κατά συνέπεια, οι ΤΠΕ αξιοποιούνται ως εργαλεία που εξυπηρετούν την επικοινωνία και συνεργασία των μαθητών μέσω ιστολογίου καθώς και την αναζήτηση και συλλογή πληροφοριών μέσω της κατευθυνόμενης και ελεύθερης πλοήγησης στο διαδίκτυο. Επιπλέον, αναδεικνύουν την κατασκευαστική πλευρά της λογοτεχνίας με την προβολή των εκφραστικών μέσων και των σχημάτων λόγου, αλλά και τη δημιουργική έκφραση των μαθητών μέσω της παραγωγής απλών και πολυτροπικών κειμένων.

² Ακρίβος 2002: 12.

Κείμενα

Λογοτεχνικά κείμενα εκτός σχολικών εγχειριδίων

Γιώργης Καλομενόπουλος, «Τα Ψηλορείτικα», «Τα τραγούδια του παλιού Ρέθεμνου», «Κρητικές αύρες». *Ποιήματα*. Αθήνα: χ.ε.ο, 1964.

Ανδρέας Νενεδάκης. *Ρέθεμνος: τριάντα αιώνες πολιτεία*. Αθήνα: χ.ε.ο, 1983.

Παντελής Πρεβελάκης, [*Το χρονικό μιας Πολιτείας*](#). Αθήνα: Εστία, 1993.

Υποστηρικτικό/εκπαιδευτικό υλικό

Μη λογοτεχνικά κείμενα

Ακρίβος, Κ. 2002. Σημείωμα του ως υπεύθυνου της σειράς «Μια πόλη στη λογοτεχνία», 12. Στο συλλογικό έργο *Γιάννενα, Μια πόλη στη λογοτεχνία*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Βοστταντζή, Μ. 1985. *Το θέατρο του Παντελή Πρεβελάκη*. Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων.

Βοστταντζή, Μ. 1993. *Το θέατρο του Παντελή Πρεβελάκη*. Στο συλλογικό έργο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Ζ', 349. Αθήνα: Σοκόλης.

Δημητρακάκης, Γ. 2006. Υφολογικές παρατηρήσεις στο *Χρονικό μιας Πολιτείας* του Π. Πρεβελάκη. *Θέματα Λογοτεχνίας* 33 (Αφιέρωμα στον Παντελή Πρεβελάκη). Αθήνα: Γκοβόστης.

Καστρινάκη, Α. 2000. Ο λαϊκότερος λόγος και το *Χρονικό μιας Πολιτείας*. *Μνήμη Παντελή Πρεβελάκη και Νίκου Καζαντζάκη: πεπραγμένα των ημερίδων της 22 Μαρτίου και της 28 Νοεμβρίου 1997*, 43-57. Ρέθυμνο: ΙΛΕΡ.

Λαμπρίδη, Έ. 1939. Κριτική για *Το χρονικό μιας πολιτείας*. Περ. *Νεοελληνική Λογοτεχνία*: 25-26.

Λαμπρίδη, Έ. 1993. Κριτική για *Το χρονικό μιας πολιτείας*. Στο συλλογικό έργο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Ζ', 364. Αθήνα: Σοκόλης.

Πρεβελάκης, Π. 1985. Το Ρέθεμνος ως ύψος ζωής. *Δείχτες Πορείας: δώδεκα κείμενα*, 43-66. Αθήνα: Εστία.

Τσάτσος, Κ. 1948. Κριτική για το *Ο Κρητικός, Το δέντρο*. Εφημ. *Η Καθημερινή*, Ιούνιος 1948.

Τσάτσος, Κ. 1993. Κριτική για το *Ο Κρητικός. Το δέντρο*. Στο συλλογικό έργο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Ζ', 365-366. Αθήνα: Σοκόλης.

Τραγούδια

Τα τραγούδια της Παλιάς Πόλης (cd), στίχοι Γ. Καλομενόπουλου, μουσική Νίκος Μαμαγκάκης, Ιδαία, 2006.

Ιστοσελίδες

[Παντελής Πρεβελάκης, 100 χρόνια από τη γέννησή του](#)

Πύλη για την ελληνική γλώσσα: [Λεξικό της κοινής νεοελληνικής γλώσσας](#)

Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα: [Λογοτεχνία και πόλεις](#)

[Δήμος Ρεθύμνης: Εικονική περιήγηση στο Ιστορικό Κέντρο του Ρεθύμνου](#)

Διδακτική πορεία/στάδια/φάσεις

Α' Φάση-πριν την ανάγνωση (1η ώρα)

Εργαζόμαστε με την ολομέλεια του τμήματος στο εργαστήριο πληροφορικής. Γνωστοποιούμε στους μαθητές ότι για οκτώ (8) διδακτικές ώρες θα διαβάσουμε κείμενα, τα οποία, αν και ξεκινούν από την πραγματική πόλη του Ρεθύμνου, ακολουθώντας τον λογοτεχνικό τρόπο δημιουργούν μια άλλη πόλη, τη λογοτεχνική. Κατά συνέπεια, διαβάζοντας λογοτεχνικά κείμενα, «τα οποία στη στερεότυπη ερώτηση: ποιος μιλά; Μπορούν να απαντήσουν: η πόλη»³, αναδεικνύουμε το Ρέθυμνο ως λογοτεχνική πόλη.

Το έργο του Παντελή Πρεβελάκη *Το χρονικό μιας πολιτείας* θα είναι το βασικό κείμενο της ανάγνωσής μας, η οποία θα συμπληρώνεται με δημιουργίες του Γιώργη Καλομενόπουλου από τον τόμο *Ποιήματα* (Τα Ψηλορείτικα, Τα τραγούδια του παλιού Ρεθέμνου, Κρητικές αύρες). Η ανάγνωση του *Χρονικού* θα γίνει τμηματικά ακολουθώντας τον χωρισμό του κειμένου σε πρώτο και δεύτερο μέρος. Συνεπώς, όλες οι ομάδες θα πάρουν δύο φύλλα ανάγνωσης, ένα για το Α' μέρος και ένα για το Β' μέρος.

Με τη χρήση του βιντεοπροβολέα προβάλλουμε τον πίνακα ανώνυμου Ρεθεμνιώτη ζωγράφου του 17ου αιώνα με τίτλο *Civitas Rethymnae* και [φωτογραφίες, παλιές και νέες, από την πόλη](#). Παράλληλα, μοιράζουμε ένα [μικρό ανθολόγιο ποιημάτων για το Ρέθυμνο](#). Παρατηρούμε τον πίνακα και τις φωτογραφίες και διαβάζουμε (ατομική, σιωπηρή ανάγνωση) τα ποιήματα. Η εκπαιδευτικός θέτει τα ερωτήματα: Η ανάγνωση των ποιημάτων και η παρατήρηση του πίνακα και των [φωτογραφιών τι σκέψεις και τι συναισθήματα σας γεννούν για την πόλη του Ρεθύμνου](#); Μπορείτε να τα διατυπώσετε με μια λέξη ή μια έκφραση; Τι υπογραμμίζουν ο πίνακας και οι φωτογραφίες αλλά και τα ποιητικά κείμενα; Με τη θεατρική τεχνική «Ρόλος στον τοίχο» η ολομέλεια σημειώνει λέξεις ή εκφράσεις που γεννήθηκαν με την παρατήρηση και την ανάγνωση. Αποδίδουν άραγε την εικόνα της

³ Τσιριμώκου 1988: 10-11.

πόλης του Ρεθύμνου, όπως τη βιώνουμε σήμερα; Επισκεπτόμαστε την επίσημη ιστοσελίδα [του Δήμου Ρεθύμνης](#) και, μέσα από τις φωτογραφίες και τα βίντεο που παρακολουθούμε, «φέρνουμε» την πόλη στην αίθουσα διδασκαλίας. Χρησιμοποιώντας και πάλι τον «ρόλο στον τοίχο», σημειώνουμε λέξεις ή εκφράσεις που αποδίδουν την εικόνα του Ρεθύμνου σήμερα.

Στη συνέχεια, γράφουμε στον πίνακα τον τίτλο του έργου του Π. Πρεβελάκη *Το χρονικό μιας πολιτείας* ανατρέχοντας στο [Λεξικό της κοινής νεοελληνικής](#), για να ορίσουμε με σαφήνεια τους όρους του τίτλου, [«χρονικό»](#) και [«πολιτεία»](#). Ταυτόχρονα, μοιράζουμε σε φωτοτυπία το αυτοσχόλιο του Π. Πρεβελάκη «Το χρονικό ως φιλολογικό είδος»⁴, για να κατανοήσουν οι μαθητές την πολλαπλή σημασιολογική φόρτιση του όρου «χρονικό».

Επισημαίνουμε ότι η ανάγνωση από όλους τους μαθητές των συγκεκριμένων σελίδων από το *Χρονικό* του Π. Πρεβελάκη και των ποιημάτων του Γ. Καλομενόπουλου, που κάθε φορά θα δίδονται, αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την ανάδειξη της λογοτεχνικής πόλης.

Λίγο πριν την ολοκλήρωση της ώρας, η ολομέλεια συζητά τη δημιουργία ψηφιακού βιβλίου, όπου, συγκεντρωμένες όλες οι εργασίες του σεναρίου, θα αποτυπώνουν μια εικόνα του Ρεθύμνου της λογοτεχνικής ανάγνωσης αλλά και των προσωπικών μας βιωμάτων από την πόλη. Στη συζήτηση είναι σημαντικό να τεθεί ο προβληματισμός και για την αισθητική εικόνα του ψηφιακού βιβλίου, π.χ. τι εμφάνιση θα έχει (εξώφυλλο, οπισθόφυλλο), πώς θα είναι γραμμένα τα κείμενα (γραμματοσειρά, διάστιχο, παράγραφοι κλπ.). Η εκπαιδευτικός, με παρέμβασή της, υπογραμμίζει προς την ολομέλεια ότι, όπως το κάθε βιβλίο, έτσι και το ψηφιακό με την αισθητική του προΐδεάζει ή και υπογραμμίζει τον στόχο ή τους στόχους του. Για αυτό και είναι σημαντική η συζήτηση που μπορεί να γίνει και να ολοκληρωθεί και μέσω του ιστολογίου, δίνοντας έτσι τον χρόνο στους μαθητές να σκεφτούν να επικοινωνήσουν και εκτός τάξης.

⁴ Πρεβελάκης 1985: 43-44.

Με την ολοκλήρωση της Α΄ φάσης, πριν την ανάγνωση, όλοι οι μαθητές παίρνουν: α) τα φύλλα ανάγνωσης του *Χρονικού* (Α΄ και Β΄ μέρος) και β) τα φύλλα εργασίας, αντίστοιχα των πέντε ομάδων, για τις έξι επόμενες διδακτικές ώρες.

Οι πέντε ομάδες γνωστοποιούνται από την εκπαιδευτικό, πριν το επόμενο δίωρο (2^η και 3^η διδακτική ώρα). Για την εξοικονόμηση διδακτικού χρόνου, η εκπαιδευτικός, ταυτόχρονα με την γνωστοποίηση τους, ορίζει τον γραμματέα κάθε ομάδας για το επόμενο δίωρο καθώς και τον συντονιστή. Τις επόμενες διδακτικές ώρες ο γραμματέας θα ορίζεται από τα μέλη της ομάδας, όπως και ο συντονιστής. Στόχος είναι όλα τα μέλη κάθε ομάδας να αναλάβουν τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις και την ανάλογη ευθύνη.

Β΄ φάση-κυρίως ανάγνωση (2^η-7η διδακτική ώρα)

2^η και 3^η ώρα

Εργαζόμαστε στο εργαστήριο της πληροφορικής σε πέντε ομάδες των πέντε ατόμων, όμως τα πρώτα λεπτά δουλεύουμε ως ολομέλεια. Βασική προϋπόθεση είναι όλοι να έχουμε διαβάσει το Α΄ μέρος του *Χρονικού* με βάση το φύλλο ανάγνωσης ([Α΄ Φύλλο Ανάγνωσης](#)), που έχουμε μοιράσει στους μαθητές.

Αρχίζουμε ρωτώντας τους μαθητές εάν κάποιο σημείο του Α΄ μέρους τους δυσκόλεψε ως προς την κατανόησή του, για να δώσουμε τις απαραίτητες διευκρινίσεις και επεξηγήσεις, ώστε να μην υπάρχουν κενά ως προς την κατανόηση. Στη συνέχεια, αφηγούμαστε το Α΄ μέρος και προσπαθούμε, με βάση το κείμενο, να τοποθετήσουμε την «πολιτεία του Ρεθύμνου» στον χρόνο. Έπειτα δουλεύουμε ομαδικά. Η κάθε ομάδα επεξεργάζεται το Α΄ μέρος του *Χρονικού* με τις δραστηριότητες του φύλλου εργασίας.

1^η Ομάδα

Η ατομική ανάγνωση στο σπίτι αποτελεί πολύτιμο οδηγό για τη συλλογική ανάγνωση της ομάδας. Τα μέλη της γνωρίζουν, με βάση την ατομική τους ανάγνωση, ότι στις πρώτες σελίδες του *Χρονικού* φανερώνεται ο σκοπός του συγγραφέα: Η πολιτεία του Ρεθύμνου και οι πολίτες της, οι Ρεθεμνιώτες και ο τόπος τους, η πόλη τους στο

πέρασμα του χρόνου. Οι σελίδες 11-15 του *Χρονικού*, σύμφωνα με την ομάδα, έχουν τον ρόλο του προλόγου, όπου ο Π. Πρεβελάκης α) προεξαγγέλλει την όψη της πόλης που θα προβάλλει και β) φανερώνει τη δική του προοπτική. Γνωρίζοντας αυτήν την προοπτική, η ομάδα συζητάει με βάση το κείμενο και επισημαίνει τη νοσταλγία του δημιουργού «για τη μαγεία και τη γοητεία της γενέθλιας γης»⁵. Η δημιουργία του ψηφιακού βιβλίου (*FlipSnack*), που αποφασίστηκε από την ολομέλεια της τάξης στη διάρκεια της Α΄ φάσης, αρχίζει να υλοποιείται με τις δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας. Οι δραστηριότητες αναφέρονται στη συγγραφή κειμένου εν είδει προλόγου για το ψηφιακό βιβλίο, που θα συνοδεύεται με φωτογραφία – ψηφιακό κολλάζ (*Photo Collage*). Το κολλάζ, περιέχοντας εικόνες και φωτογραφίες από το διαδίκτυο, θα αποτυπώνει το απόσπασμα του *Χρονικού*, που η ομάδα επεσήμανε πως έχει τον ρόλο του προλόγου.

2^η Ομάδα

Η ομάδα διαβάζει τον Ρεθεμνιώτη ποιητή Γιώργη Καλομενόπουλο και γνωρίζει τον ποιητή του Ρεθύμνου. Στη συνέχεια, διαβάζει τα ποιήματα: «Ρέθεμνος», «Νοσταλγικό», «Ηλιόγεμα στο Ρέθεμνος» από την ενότητα «Τα τραγούδια του παλιού Ρέθεμνου». Ο ποιητής στοχάζεται νοσταλγικά τη γενέτειρά του, τον τόπο και τους ανθρώπους του εκφράζοντας τη συναισθηματική του φόρτιση. Με πηγαίο λυρισμό και απλότητα δίνει την εικόνα του Ρεθύμνου και των Ρεθυμνιωτών, που «κλειδώνει στην καρδιά του και παίρνει μαζί του». Οι δραστηριότητες της ομάδας αναδεικνύουν την όψη της πόλης του Ρεθύμνου και την προοπτική του ποιητή, με την οποία την προβάλλει. Η ομάδα αναφέρεται ιδιαίτερα στα εκφραστικά μέσα (παρομοιώσεις, μεταφορές, προσωποποιήσεις, εικόνες) που ο ποιητής χρησιμοποιεί.

Η δημιουργία του ψηφιακού βιβλίου (*FlipSnack*), που αποφασίστηκε από την ολομέλεια της τάξης στη διάρκεια της Α΄ φάσης, υλοποιείται και με τις δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας. Οι δραστηριότητες αναφέρονται στη συγγραφή κειμένου-προλόγου για το ψηφιακό βιβλίο, που θα συνοδεύεται από

⁵ Βοσταντζή 1985: 12 και 1993: 349.

φωτογραφία-ψηφιακό κολάζ ([Photo Collage](#)). Το κολάζ, περιέχοντας εικόνες και φωτογραφίες από το διαδίκτυο, θα απεικονίζει τα ποιήματα που η ομάδα μελέτησε.

Οι δύο ομάδες, αφού δημιουργήσουν το δικό τους κείμενο-πρόλογο του ψηφιακού βιβλίου, συνεργάζονται μέσω των γραμματέων τους, οι οποίοι αναλαμβάνουν να συνθέσουν τα δύο κείμενα σε ένα. Η συνεργασία γίνεται εκτός σχολικού ωραρίου, με τη χρήση του ιστολογίου του μαθήματος.

Το κείμενο, αποτέλεσμα της συνεργασίας, θα αποτελέσει τελικά τον πρόλογο για το ψηφιακό βιβλίο και θα αναρτηθεί από τους δύο συντονιστές των ομάδων, μετά την ολοκλήρωσή του, στο ιστολόγιο του μαθήματος, με στόχο τον σχολιασμό του από το σύνολο των μαθητών.

3^η Ομάδα

Η ομάδα διαβάζει και γνωρίζει μέσα από την «μικροϊστορία» των πολιτών του Ρεθύμνου, επιφανών και μη, το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο του ξεπεσμού της αρχοντοπολιτείας.

Ξεκινώντας με τους απλούς, λαϊκούς πολίτες, ο αφηγητής του *Χρονικού* σκιαγραφεί και παρουσιάζει χαρακτήρες χρησιμοποιώντας λόγο λαϊκό, όπου κυριαρχούν οι παρομοιώσεις, οι μεταφορές, οι απαριθμήσεις –σχήμα συχνότατο στο *Χρονικό*–, οι εικόνες αλλά και η ειρωνεία, όπως αυτή αναδύεται μέσα από τα σύνθετα, τα επίθετα και τις λεξιλογικές επιλογές. Αλλά και η παρουσίαση των αρχόντων υπογραμμίζει πως «είχε ξεπέσει και η παλιά αρχοντιά κι είχε χαμένα τα πλούτια της»⁶. Ο αφηγητής του *Χρονικού*, ομολογημένος «καλαμαράς», ενδύεται τον ρόλο του λαϊκού αφηγητή και χρησιμοποιεί την ειρωνεία, αναφερόμενος σε πρόσωπα αρχοντικά, προκειμένου να φανερώσει τις πεποιθήσεις του. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) αποσκοπούν στον εντοπισμό της «μικροϊστορίας» των πολιτών του Ρεθύμνου (της όψης, των ασχολιών, των αρετών) και στη συνέχεια, με τη δημιουργία μιας παρουσίασης με αρχείο PowerPoint και [χρήση του λογισμικού](#)

⁶ Πρεβελάκης 1993: 46.

[iSpring](#) με φωτογραφίες επώνυμων και μη πολιτών, στην αναπαράσταση των προσώπων.

4^η Ομάδα

Η ομάδα επισκέπτεται την επίσημη ιστοσελίδα του [Δήμου Ρεθύμνης](#) και συγκεκριμένα την [ψηφιακή περιήγηση του ιστορικού κέντρου της πόλης](#). Η ψηφιακή περιήγηση πραγματοποιείται μέσα από τέσσερις πολιτιστικές διαδρομές, που αναδεικνύουν την πολιτισμική κληρονομιά της πόλης. Με βάση το Α' μέρος του *Χρονικού* (σ. 16-25), η ομάδα επιλέγει να ακολουθήσει την εικονική περιήγηση δύο διαδρομών: [την πολιτιστική διαδρομή Γ'](#) και [την πολιτιστική διαδρομή Α'](#). Η ανάγνωση του αποσπάσματος και η εικονική περιήγηση «ζωντανεύουν» την πολιτεία. Ο αφηγητής οδήγησε την ομάδα στην αναπόληση των ήχων και των μυρωδιών της πολιτείας. Με παρέμβαση της εκπαιδευτικού (μετωπική σύντομη εισήγηση προς όλες τις ομάδες), γνωστοποιείται στους μαθητές «η τοπιογραφία ως συναγωγή ήχων»⁷. Οι [δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) έχουν στόχο να συνδυάσουν την ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου με την εικονική περιήγηση. Ο λόγος της «αρχοντοξεπεσμένης πολιτείας» του *Χρονικού* περιγράφει δύο κεντρικούς, εμπορικούς δρόμους, την οδό Τσάρου (σημερινή Αρκαδίου) και την οδό που κατεβαίνει από τη Μεγάλη Πόρτα στον Πλάτανο (σημερινή Εθνικής Αντιστάσεως) και το ενετικό λιμάνι, δύο δρόμοι που και τότε και σήμερα, με τα μαγαζιά, τους εμπόρους και τα προϊόντα τους, τους ήχους και τις μυρωδιές τους αφηγούνται την ιστορία και τη ζωή της πόλης.

5^η Ομάδα

Η ομάδα επισκέπτεται την [επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου Ρεθύμνης](#) και συγκεκριμένα [την ψηφιακή περιήγηση του ιστορικού κέντρου της πόλης](#). Η ψηφιακή περιήγηση πραγματοποιείται μέσα από τέσσερις πολιτιστικές διαδρομές, που αναδεικνύουν την πολιτισμική κληρονομιά της πόλης. Με βάση το Α' μέρος του

⁷ Ο όρος αναφέρεται από τον Π. Πρεβελάκη στο αυτοσχολίο του (1985: 60). Φωτοτυπία του αποσπάσματος υπάρχει στο παράρτημα του σεναρίου.

Χρονικού (σ. 58-69), η ομάδα επιλέγει να ακολουθήσει την εικονική περιήγηση [της πολιτιστικής διαδρομής Α΄](#), που τελειώνει στο [ενετικό λιμάνι](#). Το κείμενο του *Χρονικού* και η εικονική περιήγηση παρασταίνουν το ενετικό λιμάνι του Ρεθύμνου και τα γνωρίσματά του. Η ομάδα δημιουργεί για το ενετικό λιμάνι μια παρουσίαση μέσα από το PowerPoint και τη μετατρέπει σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free με φωτογραφίες του ενετικού λιμανιού τότε και σήμερα. Αυτός είναι και ο στόχος [των δραστηριοτήτων του φύλλου εργασίας της Ομάδας](#).

Στη διάρκεια του πρώτου δώρου της ανάγνωσης, δηλαδή κατά τη 2^η και την 3^η διδακτική ώρα του σεναρίου, οι πέντε ομάδες μέσα από τις δραστηριότητες παράγουν λόγο. Ο γραμματέας της κάθε ομάδας γράφει το τελικό κείμενο της και το αποθηκεύει σε αρχείο Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5. Τα κείμενα όλων των ομάδων αποθηκεύονται σε Word και, όταν ολοκληρωθούν οι εργασίες και διορθωθούν, θα αποθηκευτούν σε αρχείο Pdf, για να ανέβουν στο ψηφιακό βιβλίο μαζί με όλο το άλλο υλικό. Επειδή ο γραμματέας και ο συντονιστής των ομάδων έχουν αυξημένη εργασία, αλλάζουν σε κάθε διδακτικό δώρο.

Όλες οι εργασίες (κείμενα σε Pdf, ψηφιακά κολάζ, και παρουσιάσεις μέσα από το PowerPoint, όπως και η μετατροπή τους σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free) αναρτώνται στο ιστολόγιο του μαθήματος.

4^η και 5^η ώρα

Εργαζόμαστε στο εργαστήριο της πληροφορικής σε πέντε ομάδες των πέντε ατόμων, όμως τα πρώτα λεπτά δουλεύουμε ως ολομέλεια. Βασική προϋπόθεση είναι όλοι να έχουμε διαβάσει το Β΄ μέρος του *Χρονικού*, με βάση το φύλλο ανάγνωσης ([Β΄ Φύλλο Ανάγνωσης](#)), που έχουμε μοιράσει στους μαθητές.

Αρχίζουμε με την ερώτηση εάν κάποιο σημείο του Β΄ μέρους δυσκόλεψε τους μαθητές ως προς την κατανόησή του, για να δώσουμε τις απαραίτητες διευκρινίσεις, και επεξηγήσεις, ώστε να μην υπάρχουν κενά. Στη συνέχεια, αφηγούμαστε το Β΄ μέρος και προσπαθούμε, με βάση το κείμενο, να τοποθετήσουμε την «πολιτεία του

Ρεθύμνου» στον χρόνο. Έχει άραγε αλλάξει το χρονικό πλαίσιο αναφορικά με το Α΄ μέρος που ήδη διαβάσαμε;

Στη συνέχεια δουλεύουμε ομαδικά. Η κάθε ομάδα διαβάζει το Β΄ μέρος του *Χρονικού* με τις δραστηριότητες του φύλλου εργασίας. Υπενθυμίζουμε στις ομάδες, πριν ξεκινήσουν να δουλεύουν, ότι πρέπει να ορίσει η καθεμιά τον νέο γραμματέα και τον νέο συντονιστή της και να τους γνωστοποιηθούν τα καθήκοντά τους.

1^η Ομάδα

Η ομάδα διαβάζει το Β΄ μέρος του *Χρονικού* και πιο συγκεκριμένα τα αποσπάσματα «Οι Τούρκοι, τούτο οι περισσότεροι το ξέρουν [...] μας την έφερνε λουρίδια – λουρίδια» (σ. 80-86) και «Μισέψανε το λοιπόν οι Τούρκοι και το Ρέθεμος [...] το γεννηταρούδι με το σκαφίδι του» (σ. 96-98), αναγνωρίζοντας τη νοσταλγία του αφηγητή για μια κοινότητα συνύπαρξης Ελλήνων και Τούρκων, χριστιανών και μουσουλμάνων. Από την άλλη, στο ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου [«Μια παλιά ελληνοτουρκική φιλία»](#), διαβάζει για το «Σπύρο και το Ναφή» που «σεμνοί κι αδελφωμένοι [...] ζούνε μονοιασμένοι». [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) στο δεύτερο διδακτικό δίωρο της ανάγνωσης (4^η και 5^η ώρα) αναδεικνύουν το αξιακό σύστημα των δύο κοινοτήτων. Ο γραμματέας της ομάδας, με βάση τις απόψεις που η τελευταία τελικά διατυπώνει, γράφει σε αρχείο Word το κείμενο. Αυτοδιορθώνεται από την ομάδα και την εκπαιδευτικό και είναι έτοιμο, για να αποθηκευτεί στο τελικό Pdf για το ψηφιακό βιβλίο.

2^η Ομάδα

Η ομάδα εντοπίζει στο Β΄ μέρος του *Χρονικού* τη μικροϊστορία της Φατιμέ-Ορτάνς (σ. 88-96) και του δημόσιου γραμματικού, του κιατίπη (σ. 110-112) ως χαρακτηριστικά παραδείγματα της δημιουργίας πορτρέτων απλών και επωνύμων κατοίκων της πολιτείας από τον Π. Πρεβελάκη. Με την παρέμβαση της εκπαιδευτικού (μετωπική σύντομη εισήγηση προς όλες τις ομάδες), γνωστοποιείται στους μαθητές πως ο Π. Πρεβελάκης επενδύει κάθε τι που γράφει με έναν συμβολισμό.

Η ομάδα γνωρίζει καλύτερα τη [Φατιμέ-Ορτάνς](#). Εντοπίζει την αλλαγή ως προς το πρόσωπο του αφηγητή (η ίδια η Φατιμέ-Ορτάνς αφηγείται την ιστορία της) και η εκπαιδευτικός σημειώνει τη λειτουργία της εγκιβωτισμένης αφήγησης. Η προσωπική ιστορία της Φατιμέ-Ορτάνς τού δίνει την ευκαιρία να εκφράσει την οργή του για τους εκπροσώπους της Δύσης. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) στο δεύτερο διδακτικό δίωρο της ανάγνωσης (4^η και 5^η ώρα), αναδεικνύουν τα πρόσωπα και την ιστορία τους σε μια αρχοντοξεπεσμένη πολιτεία.

Με αφορμή την ιστορία της Φατιμέ-Ορτάνς, η ομάδα διαβάζει το ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου [«Νουριγιέ»](#). Οι μαθητές σχολιάζουν τα εκφραστικά μέσα του ποιητή καθώς και το λυρικό-ερωτικό ύφος του ποιήματος, ενώ ακούνε την μελοποίησή του από τον Ρεθυμνιώτη μουσικό Νίκο Μαμαγκάκη.

3^η Ομάδα

Η ανάγνωση του *Χρονικού* αναδεικνύει την περιγραφική ικανότητα του αφηγητή. Το *Χρονικό* «ιστορίζει» το «Ρέθεμνος της Κρήτης». Τα μέλη της ομάδας αναφέρονται στα μνημεία της πόλης, που περιγράφονται στο κείμενο, και συγκεκριμένα στο τζαμί της Νερατζιάς (σ. 102-112). Παράλληλα με το συγκεκριμένο απόσπασμα του *Χρονικού* διαβάζουν και το ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου [«Ο μιναρές της Νερατζές»](#). Στη συνέχεια, η ομάδα επισκέπτεται [την επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου Ρεθύμνης](#) και, ακολουθώντας την [εικονική περιήγηση της πολιτιστικής διαδρομής Α](#), διαβάζει την ιστορία του [τζαμιού \(τζαμί Γαζή Χουσεΐν Πασά\)](#). Οι [δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#), με βάση το απόσπασμα του *Χρονικού* και το ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου, απαντούν στη συζήτηση των μελών της για τον τρόπο με τον οποίο ο αφηγητής του *Χρονικού* «ζωντανεύει» το τζαμί και για την εικόνα του μνημείου που αναδεικνύει ο ποιητής. Φανερώνουν, επίσης, τον προβληματισμό τους στο ερώτημα αν το τζαμί ως στοιχείο της φυσιογνωμίας της πολιτείας επηρεάζει τη ζωή στην πόλη του Ρεθύμνου. Ο γραμματέας της ομάδας, με γνώμονα τις απόψεις που τελικά διατυπώνονται, γράφει σε αρχείο Word ένα κείμενο-

απάντηση. Το κείμενο διορθώνεται από την ομάδα και την εκπαιδευτικό και είναι έτοιμο, για να αποθηκευτεί στο τελικό Pdf για το ψηφιακό βιβλίο.

4^η Ομάδα

Η ομάδα, αφού διάβασε το Β΄ μέρος του *Χρονικού*, επικεντρώνεται στο απόσπασμα «Είπαμε για τα τζαμιά των Τούρκων [...] γιατί είναι καλός ο σκοπός μου» (σ. 114-132), όπου ο αφηγητής περιγράφει τους λαϊκούς αγιογράφους αναφερόμενος στον τρόπο που δούλευαν και στην προετοιμασία τους, ψυχική και υλική. Τα μέλη της ομάδας επισημαίνουν την αναφορά των πολλών εκκλησιών και τις εκτενείς και σχολαστικές λεπτομέρειες που ο αφηγητής χρησιμοποιεί. Πραγματοποιούν μια σύντομη πλοήγηση στα [«χριστιανικά μνημεία και θησαυρούς της παλαιάς πόλεως Ρεθύμνης»](#). [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) αναδεικνύουν τον προβληματισμό της για τον ρόλο που αναλαμβάνουν οι εκκλησίες και τα τζαμιά στο *Χρονικό*, καθώς και την προσφορά τους στην ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης. Ο γραμματέας της ομάδας, βασισμένος στις απόψεις που τελικά διατυπώνονται, γράφει σε αρχείο Word το κείμενο-απάντηση. Το τελευταίο διορθώνεται από την ομάδα και την εκπαιδευτικό και είναι έτοιμο, για να αποθηκευτεί στο τελικό Pdf για το ψηφιακό βιβλίο.

5^η Ομάδα

Η ομάδα, παρατηρώντας για άλλη μια φορά τον πίνακα του ανώνυμου Ρεθεμνιώτη ζωγράφου του 17ου αιώνα με τίτλο *Civitas Rethymnae* και φωτογραφίες, παλιές και νέες, από την πόλη, διαπιστώνει αφενός το σφιχταγκάλιασμα της πόλης από τη θάλασσα, τον κάμπο, τον ορίζοντα των κρητικών βουνών και αφετέρου το πόσο εκτεθειμένη είναι η πολιτεία στους ανέμους και ιδιαίτερα στη νοτιά. Ο αφηγητής του *Χρονικού* σημειώνει σχετικά: «ήρθε η ώρα να μιλήσω για τη νοτιά. Την ονόμασα λιβυκό άνεμο για να υποβάλω την αφρικανική καταγωγή της. Ο άνεμος αυτός δείχνει καμιά φορά την μοχθηρία της ερήμου»⁸. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) αναφέρονται στον τρόπο (εκφραστικά μέσα, σχήματα λόγου) που ο αφηγητής

⁸ Πρεβελάκης 1985: 63.

χρησιμοποιεί, προκειμένου να αναδείξει τη δύναμη της νοτιάς, και επιχειρούν να παρουσιάσουν τη σχέση της πολιτείας με τη νοτιά. «Κι ο Ρεθεμνιώτης που στέκει στην ακρογιαλιά μπορεί τότε να δει την πολιτεία του να ρεύει, να σκορπίζεται και να λιχνίζεται στον άνεμο όπως όλες οι πολιτείες, μεγάλες και μικρές, όσες γράφει κι όσες δε γράφει η Ιστορία»⁹.

Ο γραμματέας της ομάδας, με βάση τις απόψεις που η τελευταία τελικά διατυπώνει, γράφει σε αρχείο Word το κείμενο-απάντηση. Το κείμενο διορθώνεται από την ομάδα και την εκπαιδευτικό και είναι έτοιμο για να αποθηκευτεί στο τελικό Pdf για το ψηφιακό βιβλίο.

6^η και 7^η ώρα

«Η αίσθηση της μοίρας, της μοιραίας φθοράς και του θανάτου, καθώς και η προσωποποίηση μιας πόλης, είναι η κυρίαρχη υπόκρουση στο *Χρονικό* του Ρεθύμνου»¹⁰ και φανερώνει τη στάση αξιοπρέπειας που η πολιτεία και οι πολίτες της ακολούθησαν στην Ιστορία. Οι δραστηριότητες των ομάδων κατά το τελευταίο δίωρο της ανάγνωσης επικεντρώνονται: α) στη μοιραία φθορά της πολιτείας και β) στη σχέση της πολιτείας με τους πολίτες της, όπως αναδεικνύεται μέσα από τον «λαϊκότροπο λόγο» του αφηγητή.

1^η Ομάδα

Η ομάδα επισημαίνει το αίσθημα της φθοράς, όπως αναδύεται από τις σελίδες του *Χρονικού*, και ταυτόχρονα την αξιοπρέπεια με την οποία οι Ρεθεμνιώτες το αντιμετώπισαν. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) αναδεικνύουν αυτή τη σχέση φθοράς και αξιοπρέπειας. Η ομάδα συζητά με βάση την αναφορά του αφηγητή:

Ο πολίτης του Ρεθέμνου έμαθε να γνωρίζει και να τιμά τα πράγματα, για νάχει να τ' αποχαιρετήσει ένα- ένα με τ' όνομα του όταν θα ερχόταν η πικραμένη ώρα [...] ό,τι ανάστησε το ανάστησε με το χάδι [...] Ακόμα και την πόρτα του

⁹ Πρεβελάκης 1993: 113.

¹⁰ Καστρινάκη 2000: 53.

*Κάτω Κόσμου τη θέλησε ανθισμένη [...] Το κοιμητήρι του Ρεθέμνου είταν ο πιο χαριτωμένος ανθόκηπος [...]*¹¹.

2^η Ομάδα

Η ομάδα αναφέρεται στη γλώσσα ως ακουστική εκδήλωση του τοπίου. Η εκπαιδευτικός με την παρέμβασή της (σύντομη εισήγηση που απευθύνεται στην ολομέλεια) υπογραμμίζει την άποψη του Τόμας Μαν: «Η γλώσσα ως ατμόσφαιρα, ως ήχος φωνής [...] ανακαλεί το πνεύμα του τοπίου με το οποίο η πόλη είναι στενά δεμένη και του οποίου ακουστική εκδήλωση είναι η γλώσσα»¹². Η γλώσσα όμως φανερώνει και το ήθος των προσώπων. Ο Π. Πρεβελάκης σημείωνε για το *Χρονικό μιας Πολιτείας*: «[...] προκειμένου για την προσωπογραφία της πολιτείας μου, υποστηρίζω το δικαίωμά μου να γράψω στη γλώσσα που μου υπαγόρευσαν η πιστότητα και η καλαισθησία μου»¹³. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#) από τη μία επισημαίνουν τη γλωσσική επιλογή του αφηγητή και τη σχέση που διαμορφώνει με την πόλη και τους κατοίκους της μέσα από αυτή την επιλογή και αφετέρου αιτιολογούν την αξιοποίηση του λαϊκού λόγου της αφήγησης.

3^η Ομάδα

Η ομάδα αναφέρεται και αυτή στη γλωσσική επιλογή του αφηγητή, ενός «καλαμαρά»¹⁴, που «παριστάνει τον λαϊκό παραμυθά». Το απόσπασμα του *Χρονικού* «Στον Πλάτανο, που λέγαμε τώρα δα [...] γιατί μου αρέσει» (σ. 36-46) αναφέρεται στους παραμυθάδες και το νάκλι, στους τούρκικους καφενέδες της πολιτείας. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας της ομάδας](#), με βάση το απόσπασμα, αναφέρονται στη χρήση του λαϊκότροπου λόγου από τον αφηγητή και στη συμβολή του στη ζωή της καθημερινότητας.

¹¹ Πρεβελάκης 1993: 139.

¹² Πρεβελάκης 1985: 61.

¹³ Πρεβελάκης 1985: 62.

¹⁴ «Ναι, μάθε πως και σήμερα ακόμα, πούχω μια ζωή αποπίσω μου κ' οι κακές περιστάσες με κάνανε καλαμαρά...» (Πρεβελάκης 1993: 29).

4^η Ομάδα

Η ομάδα αναφέρεται στα σχήματα λόγου και στα εκφραστικά μέσα που απαντούν στο *Χρονικό* του Π. Πρεβελάκη και τα οποία συμμετέχουν στη γλωσσική και υφολογική συγκρότηση του κειμένου. Σχήματα λόγου και εκφραστικά μέσα που δηλώνουν γνώση της πραγματικότητας (τεχνική, αισθητική και ηθική) και παρασταίνουν άμεσα εικόνες της ζωής της πολιτείας του Ρεθύμνου. Η ομάδα εντοπίζει παρομοιώσεις και μεταφορές (ενδεικτικά) στις σ. 14, 38, 96 και 105 και, με τον σχολιασμό τους, σημειώνει την ενότητα που διαπερνά τη ζωή της πολιτείας, τη συνέχεια του χώρου. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας](#) υπογραμμίζουν τις παρατηρήσεις των μελών της ομάδας.

5^η Ομάδα

Η ομάδα διαβάσει τα ποιήματα του Γ. Καλομενόπουλου [«Το λιμανάκι μας»](#), [«Ταξίδι»](#) και [«Τρεχαντηράκι με πανί»](#). Τα ποιήματα επισημαίνουν πως «μια παραθαλάσσια πολιτεία είναι φυσικό να έχει πάρε-δώσε με τη θάλασσα»¹⁵. Τα μέλη της ομάδας συζητούν για τη γλώσσα που επέλεξε ο ποιητής και συγκεκριμένα τα εκφραστικά μέσα, τα σχήματα λόγου, τις λεξιλογικές επιλογές, έτσι ώστε να αναδεικνύεται η σχέση της πολιτείας με τη θάλασσα. [Οι δραστηριότητες του φύλλου εργασίας](#) υπογραμμίζουν τις παρατηρήσεις των μελών της ομάδας.

Η Β' φάση της ανάγνωσης ολοκληρώνεται. Για έξι διδακτικές ώρες, έχοντας υπόψη μας τη συμβουλή του αφηγητή, «να βάλεις στο νου σου το Ρέθεμος και τους πολίτες του, σημερινούς κι αλλοτινούς, και να μελετήσεις τη μοίρα τους [...]»¹⁶, προσπαθήσαμε να διαβάσουμε την πόλη ως «κείμενο». Με την ολοκλήρωση της Β' φάσης στοχάζομαστε, αν μέσω των δραστηριοτήτων των φύλλων εργασίας των ομάδων, κατορθώσαμε: α) να νιώσουμε την οικειότητα που μας προσφέρει το προσωπικό βίωμα της πόλης, β) να αντιληφθούμε την εικόνα της μέσα από τις εικόνες των «άλλων», γ) να γνωρίσουμε τη λογοτεχνική της αναπαράσταση. Οι

¹⁵ Πρεβελάκης 1985: 59.

¹⁶ Πρεβελάκης 1993: 15.

δραστηριότητες των φύλλων εργασίας δίνουν στους μαθητές μας την ευκαιρία μιας διαφορετικής ανάγνωσης του έργου. Έτσι, τοποθετούνται κριτικά και δημιουργικά έναντι του *Χρονικού μιας πολιτείας*, καθώς εντοπίζουν, κατανοούν και καταθέτουν την άποψή τους για τη λογοτεχνική αναπαράσταση της πόλης του Ρεθύμνου. Η αξιοποίηση των ΤΠΕ συμβάλλει καθοριστικά στην αφομοίωση της εικόνας της λογοτεχνικής πόλης αλλά και στην κατανόηση της λογοτεχνικής γλώσσας του Π. Πρεβελάκη, ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας «κατασκεύασε» το λογοτεχνικό κείμενο.

Η εκπόνηση των δραστηριοτήτων και η συμμετοχή των μαθητών τόσο στην αίθουσα διδασκαλίας όσο και στο ιστολόγιο λειτουργούν ως κριτήρια αξιολόγησης του σεναρίου.

Στη συνέχεια μοιράζεται [το φύλλο εργασίας για την Γ΄ φάση](#) (μετά την ανάγνωση), κατά την 8^η διδακτική ώρα, με την οποία και ολοκληρώνεται το σενάριο.

Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε στα μέλη των ομάδων πως όλες οι εργασίες διορθώνονται και αναρτώνται στο ιστολόγιο. Οι εργασίες, με την ολοκλήρωση του σεναρίου, θα αποθηκευτούν σε Pdf αποτελώντας το υλικό του ψηφιακού βιβλίου «Για Ρέθεμνο σιγομιλά...».

Γ΄ φάση, μετά την ανάγνωση

8^η ώρα

Εργαζόμαστε στο εργαστήριο της πληροφορικής, αρχικά σε πέντε ομάδες των πέντε ατόμων, και λίγο πριν το τέλος της ώρας γινόμαστε δύο μεγάλες ομάδες. Καθώς ολοκληρώνεται το σενάριο, είναι ο κατάλληλος χρόνος για να δούμε συνολικά τις αναρτήσεις των εργασιών και τον σχολιασμό τους. Οι μαθητές που είχαν την ευθύνη των αναρτήσεων, αλλά και οι σχολιαστές, είναι έτοιμοι να δώσουν απαντήσεις ή/και διευκρινίσεις σε ερωτήματα που διατυπώνονται. Η ανασκόπηση (10 λεπτά) έχει στόχο να διαπιστωθεί αν συγκεκριμένες δραστηριότητες δεν ολοκληρώθηκαν και μπορούν να ολοκληρωθούν, όπως και να επισημανθούν από την εκπαιδευτικό σημεία, στα οποία χρειάστηκε με την παρέμβασή της να γίνουν διορθώσεις.

Στη συνέχεια, και αφού γίνουμε δύο μεγάλες ομάδες, με βάση τις δύο δραστηριότητες του φύλλου εργασίας (κοινό για τις δύο ομάδες), αναδεικνύουμε: α) ως σύμβολο το συριανό τρικάταρτο καράβι και β) δημιουργούμε μία παρουσίαση μέσα από το PowerPoint και τη μετατρέπουμε σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free με στιγμές από τη σύγχρονη ρεθεμνιώτικη ζωή στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Στόχος μας είναι να συσχετίσουμε το ναυάγιο και τον συμβολισμό του με το Ρέθυμνο σήμερα. Έτσι, συνδέουμε την ανάγνωση ενός παλαιότερου λογοτεχνικού κειμένου¹⁷ με το παρόν μέσω ενός άξονα συνέχειας και εξέλιξης.

Το ναυάγιο ήταν το έναυσμα για τον Π. Πρεβελάκη, ο οποίος δημιούργησε μια αλληγορία για την πολιτεία του. Υλοποίησε το έργο του με το «δίδαγμα της αιογραφίας», δηλαδή «την υποταγή σε έναν ιερό σκοπό» και επένδυσε κάθε εικόνα του με έναν συμβολισμό. Απαντάμε στο ερώτημα: τι συμβολίζει το συριανό τρικάταρτο που καθίζει στην άμμο και «διαγουμίζεται» από το πλήρωμα του;

Επιλέξαμε να ολοκληρώσουμε το σενάριο με το συγκεκριμένο απόσπασμα του *Χρονικού*, γιατί

η πολιτεία μελέτησε σε τούτο το καράβι που χάθηκε άδικα και παράδικα την ίδια τη μοίρα της, κι όσο πια θα τη βάνει στο νου της, τόσο θα της γυρίζει κ' η θύμηση του καραβιού –μπερδεμένες η μια με την άλλη, κι ο καημός τους ακατάλυτος, τι δα ο κακοτυχησμένος ζει για να θυμάται, τρώει και τότε τρων τα περασμένα¹⁸.

Όμως υπάρχει και το Ρέθυμνο του τώρα, όπου με περισσή γνώση και αξιοπρέπεια οι Ρεθεμνιώτες προσπαθούν, στηριζόμενοι στις ρίζες τους, να συνεχίσουν την πορεία τους: «και σε χαϊδεύω, Ρέθεμνος, και σε σφιχταγκαλιάζω/και σε κλειδώνω στην καρδιά και παίρνω σε μαζί μου [...]»¹⁹.

¹⁷ Το χρονικό μιας πολιτείας γράφτηκε την άνοιξη του 1937.

¹⁸ Πρεβελάκης 1993: 75.

¹⁹ Καλομενόπουλος 1964: 65.

Στο τέλος του διδακτικού σεναρίου οι δραστηριότητες επεσήμαναν τη συνύπαρξη του παλιού και του μοντέρνου στην πόλη, του παραδοσιακού και του σύγχρονου, της ιστορίας τότε και της ιστορίας που γράφεται τώρα.

Ο γραμματέας της κάθε ομάδας, με βάση τις απόψεις που τελικά διατυπώνονται, γράφει σε αρχείο Word το κείμενο-απάντηση, το οποίο διορθώνεται από την ομάδα και την εκπαιδευτικό. Στη συνέχεια, το κείμενο της ομάδας που κρίνεται από την ολομέλεια της τάξης ως το καλύτερο θα αποτελέσει τον επίλογο για το ψηφιακό βιβλίο.

Τα κείμενα σε Word, που απαρτίζουν υλικό του ψηφιακού βιβλίου, είναι έτοιμα, δηλαδή διορθωμένα, το ίδιο και οι φωτογραφίες. Όλο το υλικό αποθηκεύεται σε ένα Pdf και το ανεβάζουμε. Το ψηφιακό βιβλίο «Για Ρέθεμνο σιγομιλά...» είναι πλέον έτοιμο. Αναρτάται στο ιστολόγιο, όπως και οι παρουσιάσεις που έχουν γίνει στη διάρκεια του σεναρίου. Είναι η στιγμή που η ολομέλεια συζητά την «τύχη» του ψηφιακού βιβλίου. Η αξιοποίησή του μπορεί να υπογραμμίσει τη συνεργασία της σχολικής με την τοπική κοινότητα. Επίσης, η δημιουργία του αναδεικνύει και τον ευρύτερο στόχο της κατανόησης των πολιτισμικών αξιών ενός προγράμματος διδασκαλίας της λογοτεχνίας.

ΣΤ. ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Α' φάση-πριν την ανάγνωση (1^η διδακτική ώρα-κοινό ΦΕ)

Επισκεπτόμαστε την επίσημη ιστοσελίδα του [Δήμου Ρεθύμνης](#). Πλοηγούμαστε σύντομα στις ενότητες «Ιστορία», «Πολιτιστική κληρονομιά» και «Σύγχρονος πολιτισμός», εστιάζοντας στο φωτογραφικό υλικό.

Μετά την πλοήγηση και έχοντας διαβάσει το ανθολόγιο ποιημάτων για το Ρέθυμνο, συμπληρώνουμε το παρακάτω πλαίσιο με λέξεις-χαρακτηριστικά της πόλης, που αποτελούν απαντήσεις στα παρακάτω ερωτήματα: Τι είναι για μας το Ρέθυμνο; Ποιος είναι ο ρόλος του στην καθημερινότητά μας;

B' φάση-ανάγνωση

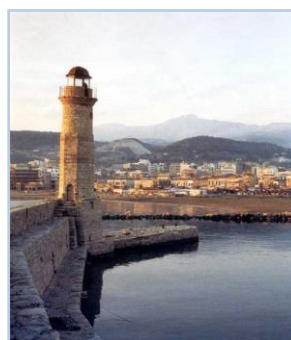
2η και 3^η ώρα

A' ΜΕΡΟΣ: Η ατομική ανάγνωση στο σπίτι

Τα φύλλα ανάγνωσης, που ακολουθούν, δίνονται σε όλους τους μαθητές με την ολοκλήρωση της Α' φάσης και αποτελούν προϋπόθεση για την υλοποίηση του σεναρίου στην τάξη κατά τις επόμενες διδακτικές ώρες. Τα φύλλα ανάγνωσης Α' και Β' αντιστοιχούν στα δύο μέρη στα οποία χωρίζεται από τον Π. Πρεβελάκη *Το Χρονικό μιας πολιτείας*. Δίδονται με στόχο ο κάθε μαθητής να ορίσει με τέτοιο τρόπο την ατομική ανάγνωση στο σπίτι, ώστε να είναι έτοιμος για τη συλλογική ανάγνωση του σχολείου.

Ερωτήσεις ανάγνωσης (ενδεικτικές)

- Πώς χαρακτηρίζει τους Ρεθεμνιώτες ο αφηγητής; Πώς περιγράφει τον τόπο που βρίσκεται το Ρέθυμνο;
- Πώς παρουσιάζονται οι έμποροι της οδού Τσάρου και της στρατάς, που εκτείνεται από τη Μεγάλη Πόρτα ως τον Πλάτανο; Ποιοι χαρακτηριστικοί τύποι αναφέρονται; Πώς παρουσιάζεται ο ξεπεσμός της αρχοντοπολιτείας στους δύο εμπορικούς δρόμους;
- Πώς παρουσιάζονται οι Τούρκοι κάτοικοι της πολιτείας; Ποια είναι η εικόνα των Τουρκοκρητικών μέσα από την περιγραφή των δυο τούρκικων καφενέδων; Πώς παρουσιάζει τους χριστιανούς του Ρεθύμνου;
- Μπορούμε να περιγράψουμε το λιμάνι του Ρεθύμνου; Ποιο είναι το βασικό χαρακτηριστικό του;

Β΄ ΜΕΡΟΣ: Η ατομική ανάγνωση στο σπίτι.

Ερωτήσεις ανάγνωσης (ενδεικτικές)

- Πώς παρουσιάζονται από τον αφηγητή οι ψαράδες του Ρεθύμνου; Με ποιον τρόπο περιγράφει την ακρογιαλιά της πολιτείας;
- Πώς περιγράφεται ο ξεσηκωμός των Τούρκων του Ρεθύμνου μετά τη συμφωνία της Λωζάνης για την ανταλλαγή των πληθυσμών; Πώς αναφέρεται ο αφηγητής στους πρόσφυγες που ήρθαν;
- Πόσοι μιναρέδες υπήρχαν στο Ρέθυμνο; Πώς παρουσιάζεται η πτώση του μιναρέ;
- Μπορείτε να αναφέρεται χαρακτηριστικούς τύπους Ρεθεμνιωτών (ο Θωμάς του Κουφού, ο δημόσιος γραμματικός);
- Πώς παρουσιάζονται οι αγιογράφοι των εκκλησιών του Ρεθύμνου; Τι δήλωνε ο τόσο μεγάλος αριθμός εκκλησιών στο Ρέθυμνο;
- Γιατί ο αφηγητής επιμένει στην αναφορά των συντεχνιών της πολιτείας;
- Πώς αναφέρεται στη σχέση της πολιτείας με τον νοτιά;
- Πώς αποδίδει το δέσιμο του Ρεθεμνιώτη με την πολιτεία του;

Β΄ Φάση-Ανάγνωση

2η και 3η ώρα

Φύλλο εργασίας

1^η Ομάδα

Στην αρχή ενός λογοτεχνικού έργου ο συγγραφέας προσδιορίζει τον σκοπό του και θέτει τα όρια του λόγου του. Παρουσιάζει το περίγραμμα του έργου ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή. Έτσι ξεκινά το αναγνωστικό μας ταξίδι στην πολιτεία του Π. Πρεβελάκη: «Το Ρέθεμνος είναι μια μικρή πολιτεία μ’ εφτά ίσαμε οχτώ χιλιάδες ψυχές χτισμένη γιαλό-γιαλό στη βορινή στεριά της Κρήτης [...] Να βάλεις στο νου σου το Ρέθεμνος και τους πολίτες του, σημερινούς κι αλλοτινούς, και να μελετήσεις τη μοίρα τους» (σ. 11-15).

Αφού διαβάσουμε το απόσπασμα, χρωματίζουμε με διαφορετικό χρώμα τις παραγράφους που αναφέρονται στην πολιτεία του Ρεθύμνου και στους Ρεθεμνιώτες και στη συνέχεια συμπληρώνουμε τον πίνακα με τα χαρακτηριστικά της πολιτείας και των ανθρώπων της.

Η πολιτεία και οι άνθρωποι	
Το Ρέθεμνος	Οι πολίτες του Ρεθέμνου

Με βάση το απόσπασμα που διαβάσαμε και την ανίχνευση της εικόνας της πόλης με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της (βλ. τον πίνακα που συμπληρώσαμε), τι εξαγγέλλει ο Π. Πρεβελάκης για το έργο του; Ποια όψη της πόλης θα προβάλλει;

Το κείμενο θα αποτελέσει μέρος του προλόγου του ψηφιακού βιβλίου, που αποφασίσαμε να δημιουργήσουμε στη διάρκεια της Α΄ φάσης, με τίτλο «Για Ρέθυμνο σιγομιλά...». Το κείμενο (100-120 λέξεις) το γράφουμε σε Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5²⁰.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Στη συνέχεια, με στόχο να συνοδεύσουμε το κείμενο με φωτογραφίες, χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα κατασκευής ψηφιακού κολάζ Photo Collage και το κατάλληλο template, δημιουργούμε την απεικόνιση του αποσπάσματος με εικόνες αντλημένες από το διαδίκτυο.

²⁰ Το συγκεκριμένο πλαίσιο τίθεται εδώ ενδεικτικά. Σημειώνεται στη διδακτική πορεία πως θα αποφασιστεί το πλαίσιο γραφής για το ψηφιακό βιβλίο και γενικότερα πως θα καθοριστούν θέματα αισθητικής του ψηφιακού βιβλίου των εργασιών των μαθητών.

2^η Ομάδα

Ο Γιώργης Καλομενόπουλος, «ρεθεμνιώτης βέρος, ζούσε και αδιάκοπα αναπολούσε το χρονικό της γενέτειράς του πολιτείας, και στο περισσότερο έργο του καταπιάνεται, είτε με σατιρική διάθεση είτε με βαθύτερο ποιητικό στοχασμό, να το παρουσιάσει, δίνοντας έκφραση στους χαρακτήρες και στην πνευματική παράδοση του Ρεθέμνου».

Διαβάζουμε τα ποιήματά του «Ρέθεμνος», «Νοσταλγικό», «Ηλιόγευμα στο Ρέθεμνος»: ποια όψη της πόλης του Ρεθύμνου προβάλλει ο ποιητής; Ποια σχέση έχει με την πόλη; Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα θα αποτελέσουν μέρος του προλόγου του [ψηφιακού βιβλίου](#), που αποφασίσαμε να δημιουργήσουμε στη διάρκεια της Α' φάσης, με τίτλο «Για Ρέθυμνο σιγομιλά...». Το κείμενο (100-120 λέξεις) το γράφουμε σε Word, με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

.....

.....

.....

.....

.....

Πώς αναδεικνύεται η νοσταλγία του ποιητή για τη μαγεία και τη γοητεία της γενέθλιας γης; Εντοπίζουμε και αλλάζουμε τη γραμματοσειρά στα εκφραστικά μέσα (παρομοιώσεις, μεταφορές, προσωποποιήσεις, εικόνες) και το μέγεθος της γραμματοσειράς στα σχήματα λόγου που χρησιμοποιεί ο ποιητής, για να μιλήσει για το Ρέθυμνο.

Στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας το πρόγραμμα κατασκευής ψηφιακού κολάζ [Photo Collage](#) και το κατάλληλο template, δημιουργούμε την εικαστική απεικόνιση των ποιημάτων, με υλικό που αντλούμε από το διαδίκτυο.

3^η Ομάδα

Ο Π. Πρεβελάκης απόθεσε το κύμα της νοσταλγίας για τη γενέτειρά του στο *Χρονικό*, όπου ο λαϊκός αφηγητής, μέσα από την «μικροϊστορία» επωνύμων και μη πολιτών, έδωσε το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο του ξεπεσμού της αρχοντικής πολιτείας.

Συμπληρώνουμε τον παρακάτω πίνακα:

Η μικροϊστορία των Ρεθεμνωτών	
Ο Ιωάννης ο Κόνσολας ο Συμυρνιός	Το πορτρέτο και η ιστορία του
Ο Αμπρουζής ο Μοτσενίγος	Το πορτρέτο και η ιστορία του

«Κοντά στους εμπόρους της οδού Τσάρου, όπως δα το καταλαβαίνει ο καθένας είχε ξεπέσει κι η αρχοντιά κι είχε χαμένα τα πλούτια της. [...] τέτοια αρχοντόσογα είτανε πολλά μέσα στο Ρέθεμνος [...]». Αφού διαβάσουμε το απόσπασμα «Τώρα, καιρός να γυρίσουμε [...] και πήγαινες στο καλό» (σ. 46-51) του *Χρονικού*,

φτιάχνουμε έναν κατάλογο με τα «αρχοντόσογα» σημειώνοντας τον τόπο καταγωγής τους και «της γενιάς το καμάρι και το φημισμένο τόνομα».

«Αρχοντόσογα»	Τόπος καταγωγής	«της γενιάς το καμάρι και το φημισμένο τόνομα»

Στον παρακάτω πίνακα σημειώνουμε την όψη, τις ασχολίες και τις αρετές των αρχόντων.

Η όψη των αρχόντων	Οι ασχολίες τους	Η αρετή τους

Ο λαϊκότερος λόγος του αφηγητή του *Χρονικού* μάς γνώρισε τους πολίτες του Ρεθύμνου. Θέλοντας να παραστήσουμε τα πρόσωπα, δημιουργούμε μία παρουσίαση με αρχείο PowerPoint [και χρήση του λογισμικού iSpring](#), η οποία περιέχει φωτογραφίες επώνυμων και μη πολιτών. Τις φωτογραφίες αναζητάμε α) στο έργο του Α. Νενεδάκη *Ρέθεμνος, τριάντα αιώνες πολιτεία*²¹ και β) στο διαδίκτυο.

²¹ Νενεδάκης 1983.

4^η Ομάδα

Το ιστορικό κέντρο της πόλης του Ρεθύμνου αναδεικνύει την πολιτισμική κληρονομιά του και μέσα [από την ψηφιακή περιήγηση](#). Ακολουθούμε [την πολιτιστική διαδρομή Γ](#) με την εικονική περιήγηση και γνωρίζουμε έναν από τους πιο κεντρικούς εμπορικούς δρόμους της πολιτείας, την παλιά οδό Τσάρου (σημερινή οδός Αρκαδίου).

Η ανάγνωση του αποσπάσματος «Όταν κάνει να θυμηθώ τους Ρεθεμνιώτες [...] παίρνω κι εγώ σήμερα το παραπάνω γράμμα» (σ. 16-22) βοηθάει στην αναπόληση των ήχων και των μυρωδιών της πολιτείας. «Όπως μια ρεματιά την αναγνωρίζουμε από τα αηδόνια της, άλλο τόσο μιαν πολιτεία μπορούμε να την ταυτίσουμε με τους ήχους της»²². Η εικόνα του δρόμου φανερώνει τον ξεπεσμό της πολιτείας. Πώς ο αφηγητής διαβάσει τον ξεπεσμό της αρχοντικής πολιτείας στον συγκεκριμένο δρόμο;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Η ψηφιακή περιήγησή μας στο Ρέθυμνο συνεχίζεται. Με τη συνδρομή της εικονικής περιήγησης, ακολουθούμε την [πολιτιστική διαδρομή Α](#) και γνωρίζουμε «τη δεύτερη πλατιά στράτα της πολιτείας, που κατεβαίνει από τη Μεγάλη Πόρτα στον Πλάτανο»²³ και καταλήγει στο ενετικό λιμάνι.

Στο απόσπασμα «Η δεύτερη πλατιά στράτα [...] να κάμουν τα ψώνια της ημέρας» (σ. 23-25) ο δρόμος «ήταν το παζάρι της πολιτείας όπου συνυπήρχαν «μαγαζάτορες και

²² Πρεβελάκης 1985: 60.

²³ Πρεβελάκης 1993: 23.

πελάτες [...] και μοναχά από το ρούχο μπορούσες να τους ξεχωρίσεις»²⁴ πώς περιγράφει ο αφηγητής τον δρόμο με τους εμπόρους, τα προϊόντα και τα μαγαζιά τους;

.....

.....

.....

.....

.....

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αποτελούν ένα κείμενο δύο παραγράφων (100-120 λέξεις): το γράφουμε σε Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο1,5.

²⁴ Πρεβελάκης 1993: 23.

5^η Ομάδα

Ως ομάδα, με βάση το Α' μέρος του *Χρονικού* του Π. Πρεβελάκη (σ. 58-69), επιλέγουμε να ακολουθήσουμε την εικονική περιήγηση [της πολιτιστικής διαδρομής Α'](#) από την [ψηφιακή περιήγηση του ιστορικού κέντρου της πόλης της επίσημης ιστοσελίδας του Δήμου Ρεθύμνης](#). Η διαδρομή τελειώνει [στο ενετικό λιμάνι](#), που αναδεικνύεται (τόπος, χαρακτηριστικά) από τον λόγο του αφηγητή. Η εικονική περιήγηση παρασταίνει άμεσα μπροστά μας το ενετικό λιμάνι του Ρεθύμνου. Ποιο χαρακτηριστικό γνώρισμα του λιμανιού καταγράφεται άμεσα;

.....

.....

.....

.....

.....

Αναζητάμε φωτογραφίες του λιμανιού του Ρεθύμνου στο διαδίκτυο. Φωτογραφίες του λιμανιού παλαιότερες αλλά και νεότερες.

Δημιουργούμε μία παρουσίαση με αρχείο PowerPoint και [χρήση του λογισμικού iSpring](#) για το ενετικό λιμάνι του Ρεθύμνου τότε και τώρα.

Β΄ φάση-ανάγνωση

4^η και 5^η ώρα

Φύλλο εργασίας

1η Ομάδα

Ο Παντελής Πρεβελάκης, ως τεχνίτης του λόγου, γνωρίζει «ότι η γλώσσα που η πόλη μιλάει» αναδεικνύει εξίσου τον τόπο και τους πολίτες που ζουν και δημιουργούν σε αυτόν. Έτσι, συνταιριάζει αρμονικά την ανθρωπογνωσία και την τοπογραφία. Ο Π. Πρεβελάκης νοσταλγεί μια κοινότητα συνύπαρξης Ελλήνων και Τούρκων, χριστιανών και μουσουλμάνων. Έναν κόσμο όπου «οι δύο αντίδικες φυλές έχουν ξεκαθαρίσει λογαριασμούς αιώνων» και «μερικές ηθικές αξίες είναι κοινές, όπως η παλικαριά, η θρησκευτική ευλάβεια, η οικογενειακή τιμή [...]».

Διαβάζουμε α) από το Β΄ μέρος του *Χρονικού* τα αποσπάσματα «οι Τούρκοι – τούτο οι περισσότεροι το ξέρουν, μα εγώ θα τα πάρω με τη σειρά τους [...] και μας την έφερνε λουρίδια [...] λουρίδια» (σ. 80-86), «Μισέψανε το λοιπόν οι Τούρκοι [...] καθώς το γεννηταρούδι με το σκαφίδι του» (σ. 96-98) και β) το ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου «Μια παλιά Ελληνοτουρκική φιλία». Ο αφηγητής του *Χρονικού* και ο ποιητής αναφέρονται στη σχέση των δύο κοινοτήτων.

Στα αποσπάσματα και στο ποίημα αλλάζουμε τη γραμματοσειρά στα σημεία (μέρη του λόγου, προτάσεις) που αναδεικνύουν τις ηθικές αξίες των δύο κοινοτήτων. Ξαναδιαβάζουμε τα υπογραμμισμένα σημεία κι απαντάμε στο ερώτημα: Ποιο είναι το αξιακό σύστημα των δύο κοινοτήτων;

.....

.....

.....

.....

Γράφουμε ένα κείμενο- απάντηση στο ερώτημα – δύο παραγράφων(100-120 λέξεις) σε Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο1,5.

2^η Ομάδα

Ο αφηγητής του *Χρονικού* επιδιώκει να αποτυπώσει με λαϊκότροπο λόγο την ιστορία της πολιτείας σημειώνοντας εμφατικά αρκετές φορές την «μικροϊστορία» των κατοίκων της. Δημιουργεί πορτρέτα απλών και επωνύμων κατοίκων της πόλης, όπως ακριβώς έκανε και στο Α΄ μέρος. Στο δεύτερο μέρος του *Χρονικού* αναφέρεται διεξοδικά στην ιστορία της Φατιμέ, που το πραγματικό της όνομα ήταν Ορτάνς: «Από τους παραπομεινάρηδες ήταν και η λουτράρισσα στο τούρκικο χαμάμι [...] και κρατιέμαι από την Προβέντσα της Φραγκιάς» (σ. 88- 96).

Αν λάβουμε υπόψη ότι ο Πρεβελάκης επενδύει κάθε τι που γράφει με έναν συμβολισμό, τι επιδιώκει να γνωστοποιήσει με την προσωπική ιστορία της Ορτάνς; Τι αντιπαραβάλλει και τελικά τι αναδεικνύει ο αφηγητής καθοδηγούμενος από τον νοσταλγικό στοχασμό για την πολιτεία του Ρεθύμνου;

.....
.....
.....
.....
.....

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα, α) γνωρίζουμε καλύτερα την [Φατιμέ-Ορτάνς](#) και β) διακρίνουμε το διαφορετικό ύφος του κειμένου όταν αναφέρεται στην ιστορία της η Φατιμέ-Ορτάνς. Δεν καταγράφονται απλώς τα γεγονότα αλλά υφέρπει μια οργή ενάντια στους εκπροσώπους της Δύσης.

Διαβάζουμε παράλληλα και την ιστορία της Νουριγιέ από το ομώνυμο ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου. Μια «πεντάμορφη Τουρκάλα» του Ρεθύμνου που «περπατά και τρέμει η γης κι ανατριχιούν τα πλάγια/κι αναστενάζει η καρδιά του κάθε Ρεθεμνιώτη [...]»²⁵. Ποια είναι τα εκφραστικά μέσα που ο ποιητής χρησιμοποιεί και τι ύφος προσδίδουν στο ποίημα;

²⁵ Καλομενόπουλος 1964: 116.

.....

.....

.....

.....

.....

Γράφουμε ένα κείμενο δύο παραγράφων (100-120 λέξεις) σε Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5 ως απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα. Το κείμενο αναδεικνύει δυο γυναικείους χαρακτήρες με κοινά σημεία αλλά διαφορετικό σημαινόμενο.

3^η Ομάδα

«[...] Το Χρονικό μας ιστορίζει το Ρέθεμνος της Κρήτης όπως θα ήταν όταν ζούσαν οι πατεράδες μας: μας το ιστορίζει, που θα πει το ζωγραφίζει, το συγυρίζει και το διακοσμεί. Τα φυσικά, αρχιτεκτονικά και κοινωνικά στοιχεία της πολιτείας, το κάστρο, η αμμουδιά, το κοιμητήρι, το λιμάνι, οι εκκλησιές και οι μαχαλάδες του αρχοντοξεπεσμένου αστικού πληθυσμού συναποτελούνε με τους ανθρώπους ένα αδιαίρετο σύνολο [...]»²⁶.

Όραση, ακοή, όσφρηση: οι συγκεκριμένες αισθήσεις λειτουργούν ως βοηθοί στην παράσταση της ζωής της πολιτείας, καθώς ο στοχασμός και η νοσταλγική διάθεση του αφηγητή αναδεικνύουν την τοπογραφία της γενέτειράς του. Η πολιτεία του Ρεθύμνου με τους ήχους της ανασταίνεται.

Διαβάζουμε α) το απόσπασμα «Ας γυρίσουμε στο τζαμί με τους μουσικάντηδες [...] κι όπου του κόσμου είτανε Τουρκιά» (σ. 107-112) που αναφέρεται στο τζαμί των Τούρκων. Πώς ο αφηγητής «ζωντανεύει» το τζαμί;

.....

.....

.....

.....

.....

β) το ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου «Ο μιναρές της Νερατζές» και στη συνέχεια, ακολουθώντας [με την εικονική περιήγηση την πολιτιστική διαδρομή Α](#) του Δήμου Ρεθύμνης, επισκεπτόμαστε το [Τζαμί Γαζή Χουσεΐν Πασά](#) και πληροφορούμαστε την ιστορία του.

Ποια εικόνα του μνημείου αναδεικνύουν τα αποσπάσματα του *Χρονικού* και το ποίημα του Γ. Καλομενόπουλου; Ποιος είναι ο ρόλος του ως στοιχείου της φυσιογνωμίας της πόλης; Επηρεάζει τη ζωή της πόλης;

²⁶ Λαμπρίδη 1939: 25-26 και 1993: 364.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα διατυπώνεται σε ένα κείμενο Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

4^η Ομάδα

Ο Π. Πρεβελάκης αναφέρει: «στην απαρχή της συγγραφικής μου σταδιοδρομίας [...] όφειλα να δημιουργήσω εκ των ενόντων τους κανόνες της τέχνης μου. Λιγοστά διδάγματα είχα ν' αναζητήσω στη λαϊκή ποίηση· από τη δημοτική πεζογραφία δεν ήξερα κανένα υπόδειγμα, εξόν αν ήταν παραμύθια της προφορικής παράδοσης. Όσο και να σας φανεί παράξενο, οδηγός μου στάθηκε η βυζαντινή αγιογραφία: [...]»²⁷.

Λίγο πριν τον επίλογο του *Χρονικού μιας πολιτείας* ο αφηγητής περιγράφει τους λαϊκούς αγιογράφους και σαν ένας λαϊκότροπος ιστορικός τέχνης παρουσιάζει τον τρόπο που εκείνοι δούλευαν, την προετοιμασία τους, ψυχική και υλική: «είπαμε για τα τζαμιά των Τούρκων [...] γιατί είναι καλός ο σκοπός μου» (σ. 114-132). Αφού εντοπίσουμε τις σχετικές παραγράφους, αλλάζουμε τη γραμματοσειρά και το μέγεθος στα σημεία όπου α) φανερώνεται ο στόχος του αγιογράφου-συγγραφέα και β) αναδεικνύεται η ενότητα της βυζαντινής αγιογραφίας με τον αφηγηματικό λόγο.

Στη συνέχεια απαντάμε στο ερώτημα: οι εκτενείς αναφορές στις πολλές εκκλησίες της πόλης αλλά και στα τζαμιά, και μάλιστα με σχολαστικές λεπτομέρειες, ποιο ρόλο αναλαμβάνουν στο έργο και τι προσφέρουν στην ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης;

.....
.....
.....

Η απάντησή μας σε ένα κείμενο Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

²⁷ Πρεβελάκης 1985: 52.

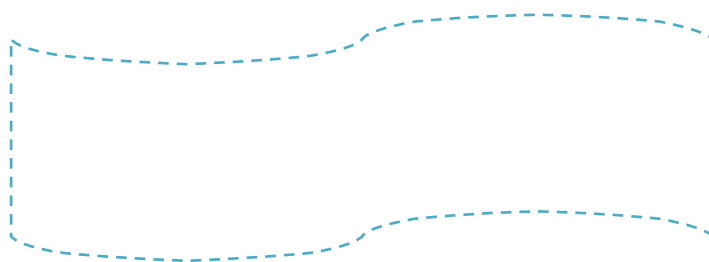

5^η Ομάδα

Η πολιτεία αγκαλιάζεται από τη θάλασσα, τον κάμπο, τον ορίζοντα των κρητικών βουνών και χτυπιέται από τους ανέμους και ιδιαίτερα τη νοτιά. Ο Π. Πρεβελάκης σημειώνει σχετικά: «την ονόμασα λιβυκό άνεμο για να υποβάλω την αφρικανική καταγωγή της. Ο άνεμος αυτός δείχνει καμιά φορά την μοχθηρία της ερήμου [...]»²⁸. Ένα από τα θύματά του είναι και ο μιναρές, την πτώση του οποίου διαβάσαμε στο *Χρονικό*.

Διαβάζουμε το απόσπασμα «Ο κάθε Τούρκος που πήρε τη γραφή [...] όσες γράφει και όσες δε γράφει η Ιστορία» (σ. 112-113). Αφού εντοπίσουμε τις παραγράφους όπου ο αφηγητής αναφέρεται στη «βουρλισμένη νοτιά», αναφερόμαστε στα εκφραστικά μέσα και τα σχήματα λόγου με τα οποία αναδεικνύει τη δύναμη της νοτιάς.

Ειδικότερα, θέλοντας να εστιάσουμε στη «φθοροποιό» νοτιά αναφορικά με την πορεία της πολιτείας μας και των κατοίκων της, χρωματίζουμε με κόκκινο τα ρήματα που χρησιμοποίησε ο αφηγητής. Τα σημειώνουμε στο παρακάτω πλαίσιο.

Η συγκέντρωση των ρημάτων στο παραπάνω πλαίσιο αναδεικνύει τη σχέση που φαίνεται να αναπτύσσεται μεταξύ της πολιτείας και του ανέμου;

.....
.....

Η απάντησή μας διατυπώνεται σε ένα κείμενο Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

²⁸ Πρεβελάκης 1985: 63.

Β΄ φάση-ανάγνωση

6^η και 7^η ώρα

Φύλλο εργασίας

1η Ομάδα

«Όσα δε σαρώνει ο άνεμος, τα φθείρει ο χρόνος»²⁹. Το αίσθημα της φθοράς βίωσε η πολιτεία του *Χρονικού*, όπως άλλωστε όλες οι πολιτείες της ιστορίας αλλά με αξιοπρέπεια. «Αυτό που καταφέρνει ο σοφός στο τέλος της ζωής του, να βλέπει το Χάρο μες στα μάτια και να του χαμογελά, τούτο το δύσκολο κατόρθωμα, το αξιώθηκε η αρχοντοξεπεσμένη πολιτεία»³⁰. Έτσι, «το κοιμητήρι του Ρεθύμνου είναι ο πιο χαριτωμένος ανθόκηπος [...]»³¹.

Αφού διαβάσουμε στο *Χρονικό* το απόσπασμα «Η πολιτεία συνήθισε να μελετά το γραφτό της [...] γέμισαν κελαηδισμό οι στράτες του ουρανού», που αναφέρεται στο κοιμητήρι του Ρεθύμνου (σ. 138-142),

Α. Συμπληρώνουμε τον πίνακα:

Λουλούδι	Χρώμα / χαρακτηριστικό

Και τον πίνακα:

²⁹ Πρεβελάκης 1985: 64.

³⁰ Πρεβελάκης 1993: 138.

³¹ Πρεβελάκης 1993: 139.

Πουλιά	Κελαηδισμός (ρήματα)

Β. Αφού διαβάσαμε το κοιμητήρι του Ρεθύμνου ως τον «πιο χαριτωμένο ανθόκηπο» με τα λουλούδια, τα χρώματα, τα πουλιά και τους κελαηδισμούς και νιώσαμε την ευφορία της φύσης μέσω της περιγραφής, συνθέτουμε ως ομάδα ένα χαϊκού, με στόχο να καταθέσουμε λιτά αλλά ουσιαστικά τα συναισθήματα ή τον στοχασμό, που μας γέννησε το συγκεκριμένο απόσπασμα του *Χρονικού μιας πολιτείας*.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Το χαϊκού γράφεται σε Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

2^η Ομάδα

«[...] το αληθινό περιβάλλον είναι η γλώσσα που η πόλη μιλάει, η γλώσσα ως ατμόσφαιρα, ως ήχος φωνής, τονισμός, διάλεκτος, λεξιλόγιο και μουσική του γενέθλιου τόπου. Εκείνος που την κάνει να ακουστεί, ανακαλεί το πνεύμα του τοπίου με το οποίο η πόλη είναι στενά δεμένη και του οποίου ακουστική εκδήλωση είναι η γλώσσα. [...]»³², γράφει ο Γερμανός συγγραφέας Thomas Mann και ο Π. Πρεβελάκης, που τον επικαλείται, ολοκληρώνει με το ερώτημα: «[...] την πολιτεία μου θα την αναγνωρίσω κυρίως από τον ήχο της γλώσσας που μιλιέται εδώ. Και θα ρωτήσω: Πώς θα μπορούσα να περιγράψω πιστά την πολιτεία μου αν δεν έμενα πιστός στη γλώσσα που μου δίδαξε;»³³.

Ο αφηγητής του *Χρονικού*, ένας λόγιος σύμφωνα με τη δική του μαρτυρία, «Ναι, μάθε πως και σήμερα ακόμα, πούχω μια ζωή από πίσω μου κι οι κακές περιστάσες με κάνανε καλαμαρά [...]»³⁴ υιοθετεί έναν λαϊκό τρόπο έκφρασης. Αφού διαβάσουμε το απόσπασμα «Γράφω όλα τούτα κι έχω το φόβο μέσα μου [...] ο Άγιος Χριστόφορος το Θείο το Βρέφος» (σ. 131-143) του *Χρονικού*, απαντάμε στις ερωτήσεις: Τι παρατηρούμε ως προς το γραμματικό πρόσωπο εκφοράς του λόγου; Ποια στάση διαμορφώνουμε ως αναγνώστες απέναντι στο κείμενο; Η συγκεκριμένη επιλογή αναδεικνύει τη σχέση του αφηγητή με την πόλη και τους κατοίκους της; Ποια στάση υιοθετεί απέναντι στη γενέτειρά του αλλά και στους συμπολίτες του; Τι προσπάθησε να αναδείξει ο Πρεβελάκης με τη συγγραφή του *Χρονικού*;

.....
.....
.....

Με βάση τις απαντήσεις μας στα ερωτήματα, γράφουμε ένα κείμενο (100-150 λέξεις) σε Word με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

³² Πρεβελάκης 1985: 61.

³³ Πρεβελάκης 1985: 60-61.

³⁴ Πρεβελάκης 1993: 29.

3^η Ομάδα

Το ιστορικό κέντρο της πόλης του Ρεθύμνου αναδεικνύει [την πολιτισμική κληρονομιά του](#) με τέσσερις πολιτιστικές διαδρομές. Στο τέλος [της πολιτιστικής διαδρομής Α](#) φθάνουμε [στο ενετικό λιμάνι](#). Η περιγραφική ικανότητα του αφηγητή κορυφώνεται αποτυπώνοντας λεκτικά τους τούρκικους καφενέδες. Διαβάζουμε το απόσπασμα «Στον Πλάτανο που λέγαμε [...] ήτοι, το παραμύθι της βραδιάς» (σ. 36-38) και σημειώνουμε λεξιλογικές επιλογές, μεταφορές και παρομοιώσεις, εστιάζοντας στην προφορικότητα του λόγου. Σημειώνουμε με διαφορετικό χρώμα μέσα στο κείμενο δείγματα των παραπάνω και δίπλα σε σχόλιο τις παρατηρήσεις μας.

Ποια εικόνα ζωής αναπαριστά η περιγραφή; Μας προϋδεάζει για την εμφάνιση των παραμυθιάδων; Ποιος ο ρόλος της εγκιβωτισμένης αφήγησης (παραμυθιάδες-νάκλι) αναφορικά με την καθημερινότητα της πολιτείας;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Η απάντησή μας καταγράφεται σε ένα κείμενο Word (100-120 λέξεις) με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

4^η Ομάδα

Η γλώσσα του Πρεβελάκη είναι «[...] μαστορεμένη, δουλεμένη, μελετημένη ως τον τελευταίο της απόηχο. [...] Το κάθε τι λέγεται με το όνομά του, κάθε τι από τον κόσμο της φύσης είναι επώνυμο και γι' αυτό ζωντανό και προσωπικό [...] έχει μια δυνατή γεύση η γλώσσα του [...] είναι ζωντανές οι λέξεις του και φρέσκες [...]»³⁵.

Στο *Χρονικό μιας πολιτείας* απαντάμε εικόνες, παρομοιώσεις, μεταφορές και πολλά σχήματα λόγου. Αφού διαβάσουμε από το *Χρονικό* τα αποσπάσματα: «Μαζί με τα κατορθώματα των περασμένων [...] σαν τα περιβόλια» (σ.14), «Είτανε τούτο το πατάρι, [...] στο τριαντάφυλλο που τρυγά» (σ. 37-38), «Δεν ξέρω σε ποιο δάσκαλο είχανε σπουδαγμένη τη ναυτωσύνη [...] να πλωρίσουν για το λιμάνι» (σ. 96-97), «Σε τούτα κιόλας, τακριβά και τα μεγάλα [...] κλουβιά σαν καμπαναριά» (σ. 105), αναφερόμαστε στις παρομοιώσεις και τις μεταφορές, επισημαίνοντας την ομοιότητά τους.

Προσπαθούμε να κατανοήσουμε α) τον ρόλο των παρομοιώσεων και μεταφορών στο λεκτικό-ρητορικό επίπεδο ως ισοδύναμο του προσώπου-αφηγητή και β) πώς συγκροτούν έναν χώρο συνύπαρξης και δίδουν τη δυνατότητα στον αφηγητή να είναι πανταχού παρών;

.....

.....

.....

.....

.....

Ένα από τα συχνότερα σχήματα λόγου που συναντάμε στο *Χρονικό* είναι οι απαριθμήσεις. Αφού τις εντοπίσουμε στις σ. 16-20, 115, 116, 118, 121, 124-125 του *Χρονικού*, απαντάμε στα εξής ερωτήματα: Ποια είναι η λειτουργία των απαριθμήσεων; Ποια η προσφορά τους στο κείμενο αναφορικά με την πόλη;

³⁵ Τσάτσος 1993: 365-366.

.....

.....

.....

.....

.....

Η απάντησή μας για όλα τα ερωτήματα του φύλλου εργασίας διατυπώνεται σε ένα κείμενο Word (100-120 λέξεις), με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο1,5.

5^η Ομάδα

Τα ποιήματα του Γ. Καλομενόπουλου «Το λιμανάκι μας», «Ταξίδι», Τρεχαντηράκι με πανί» φανερώνουν πως «μια παραθαλάσσια πολιτεία είναι φυσικό να έχει πάρε-δώσε με τη θάλασσα»³⁶.

Με ποιον τρόπο και τι εκφραστικά μέσα ο ποιητής αναδεικνύει τη σχέση της πολιτείας με τη θάλασσα; Μπορούν τα παραπάνω ποιήματα να επιβεβαιώσουν τον χαρακτηρισμό για το λιμάνι της πόλης του Ρεθύμνου, «λιμάνι της ψυχής μας»;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Η απάντησή μας διατυπώνεται σε ένα κείμενο Word (100-120 λέξεις), με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

Αφού διαβάσαμε τα ποιήματα του Γ. Καλομενόπουλου, μπορούμε ως ομάδα να γράψουμε ένα μοντέρνο ποίημα με το ίδιο περιεχόμενο;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

³⁶ Πρεβελάκης 1985: 59.

Γ' φάση-μετά την ανάγνωση

8^η ώρα

Φύλλο εργασίας (κοινό για τις δύο μεγάλες ομάδες)

Α' Ομάδα

Το Ρέθυμνο μέσα από το *Χρονικό* αναδεικνύεται ως μια αρχοντοξεπεσμένη πολιτεία. Ο Πρεβελάκης αναπολεί νοσταλγικά και στοχάζεται την προσωποποίηση μιας πόλης, που η φθορά αναδεικνύεται ως μοίρα της. Διαβάζουμε το απόσπασμα «Ένα από τ' άτυχα τούτα καράβια στάθηκε το συριανό τρικάρταρο [...] τρώει και τότε τρώνε τα περασμένα» (σ. 69-75) του *Χρονικού*. Καταγράφεται η ιστορία του συριανού τρικάρταρου καραβιού που η «φουρτούνα τη νύχτα, το καταπόνεσε και τόριξε στην άκρη εκεί της αμμουδιάς».

Το ναύαγιο έδωσε την αφορμή στον Π. Πρεβελάκη, μέσα από την περιγραφή του, να δημιουργήσει μια αλληγορία για την πολιτεία του. Ακολουθώντας «το δίδαγμα της αγιογραφίας» «την υποταγή σε έναν ιερό σκοπό», επένδυσε κάθε εικόνα του με έναν συμβολισμό. Τι συμβολίζει το συριανό τρικάρταρο που καθίζει στην άμμο και «διαγουμίζεται» από το πλήρωμά του;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Η απάντησή μας διατυπώνεται σε ένα αρχείο Word (120-150 λέξεις) με γραμματοσειρά Times New Roman 12 και διάστιχο 1,5.

Β' Ομάδα

Με το PowerPoint δημιουργούμε μία παρουσίαση με στιγμές της σύγχρονης ρεθεμνιώτικης ζωής στο ιστορικό κέντρο της πόλης και τη μετατρέπουμε σε βίντεο με το πρόγραμμα iSpring free. Αναζητούμε φωτογραφίες στο διαδίκτυο ή φωτογραφίζουμε εμείς.

Ζ. ΑΛΛΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ

Μια λογοτεχνική πόλη φτιάχνεται από «[...] τους χώρους που επιλέγει ο συγγραφέας για να τοποθετήσει τα συμβάντα, το χρόνο στον οποίο τοποθετεί την ιστορία του και τους χαρακτήρες-κατοίκους της πόλης που δημιουργεί»³⁷. Τα δομικά συστατικά μιας λογοτεχνικής πόλης «μας δίνουν την ευκαιρία να ψηλαφήσουμε τη σχέση της λογοτεχνίας με την πραγματικότητα και τελικά με την ιστορία...»³⁸. Κατά συνέπεια, ένα σενάριο για την πόλη στη λογοτεχνία θα μπορούσε να αποτελέσει έναν άλλο τρόπο διδασκαλίας της Ιστορίας και κατεξοχήν της τοπικής εκδοχής της.

Η. ΚΡΙΤΙΚΗ

Η εφαρμογή του σεναρίου προϋποθέτει τη χρήση του εργαστηρίου πληροφορικής του σχολείου, για το σύνολο των διδακτικών ωρών που απαιτούνται για την ολοκλήρωσή του. Αυτό σημαίνει ότι η συνεργασία με τον καθηγητή της πληροφορικής είναι απαραίτητη, προκειμένου να είναι δυνατή η χρήση του.

Το σενάριο στηρίζεται σε λογοτεχνικά κείμενα εκτός των σχολικών εγχειριδίων. Ο εκπαιδευτικός, σε συνεργασία με τη σχολική κοινότητα, συμβάλλει στη δυνατότητα απόκτησής τους είτε σε έντυπη είτε σε ηλεκτρονική μορφή. Το έργο του Π. Πρεβελάκη *Το χρονικό μιας πολιτείας* διδάσκεται ολόκληρο. Αυτό προϋποθέτει τη σωστή οργάνωση και διαχείριση του διδακτικού χρόνου από τον εκπαιδευτικό.

Αναφορικά με τις ενδεικτικές ερωτήσεις, που δίδονται για [την ατομική ανάγνωση του Α' και του Β' μέρους](#), θα μπορούσαμε να ζητήσουμε να τις δημιουργήσουν οι ίδιοι οι μαθητές, όπως και το αναγνωστικό τους ημερολόγιο. Επιλέχτηκε, ωστόσο, να δοθούν οι ερωτήσεις, κυρίως για να είναι η ανάγνωση των μαθητών πιο συγκροτημένη, ίσως πιο οργανωμένη και με συγκεκριμένο στόχο.

³⁷ Αποστολίδου 2004: 337.

³⁸ Αποστολίδου 2004: 335.

Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αποστολίδου, Β. 2004 [2000]. Λογοτεχνία της πόλης/πόλεις της λογοτεχνίας. Στο *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, επιμ. Β. Αποστολίδου, Β. Καπλάνη & Ε. Χοντολίδου, 335-346. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Νενεδάκης, Α. 1983. *Ρέθεμνος. Τριάντα αιώνες πολιτεία*. Αθήνα: [Gramak Μακέδος].

Παντζαρέλας, Π. 2012. Τα βασικά εργαλεία των ΤΠΕ στη διδασκαλία της λογοτεχνίας και οι χρήσεις τους: περιβάλλοντα παραγωγής λόγου, λογισμικό παρουσίασης και διαδικτυο. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

http://www.greeklanguage.gr/sites/default/files/digital_school/3.1.2_pantzarelas_0.pdf

Παρίσης, Ν. 1993. Πρεβελάκης Παντελής. Στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Ζ', 338-383. Αθήνα: Σοκόλης.

Τσιριμώκου, Λ. 1988. *Λογοτεχνία της πόλης*. Αθήνα: Λωτός.